

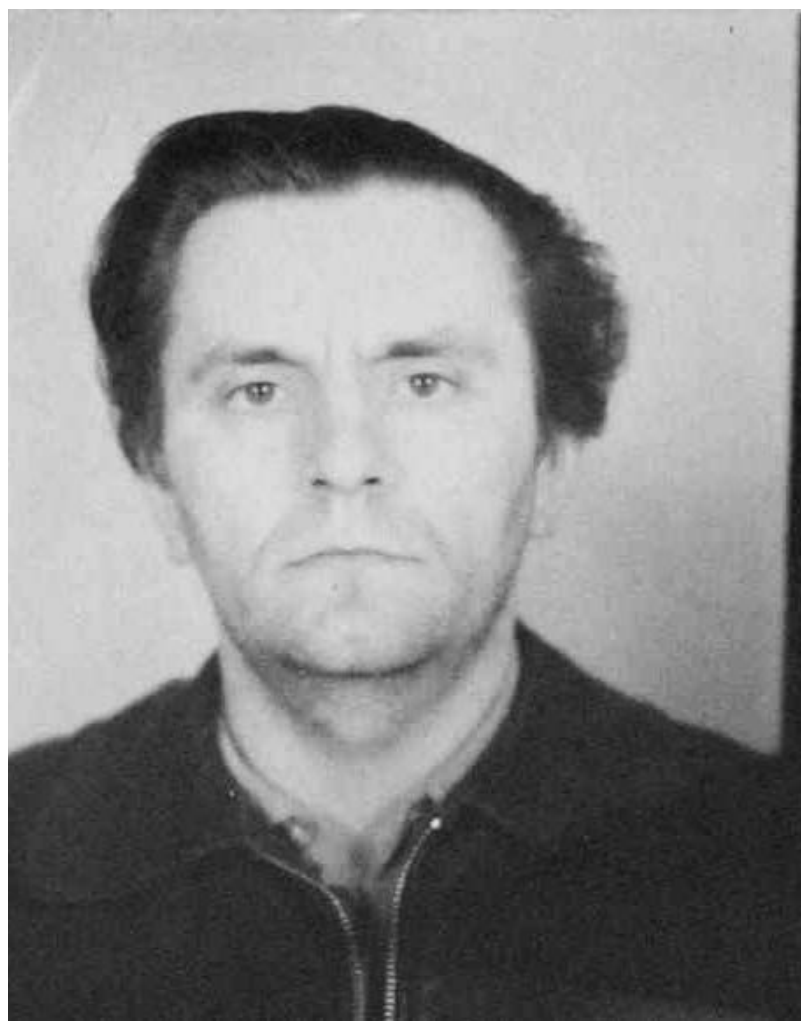
Jan Tesař
Co počít ve vlkově břiše

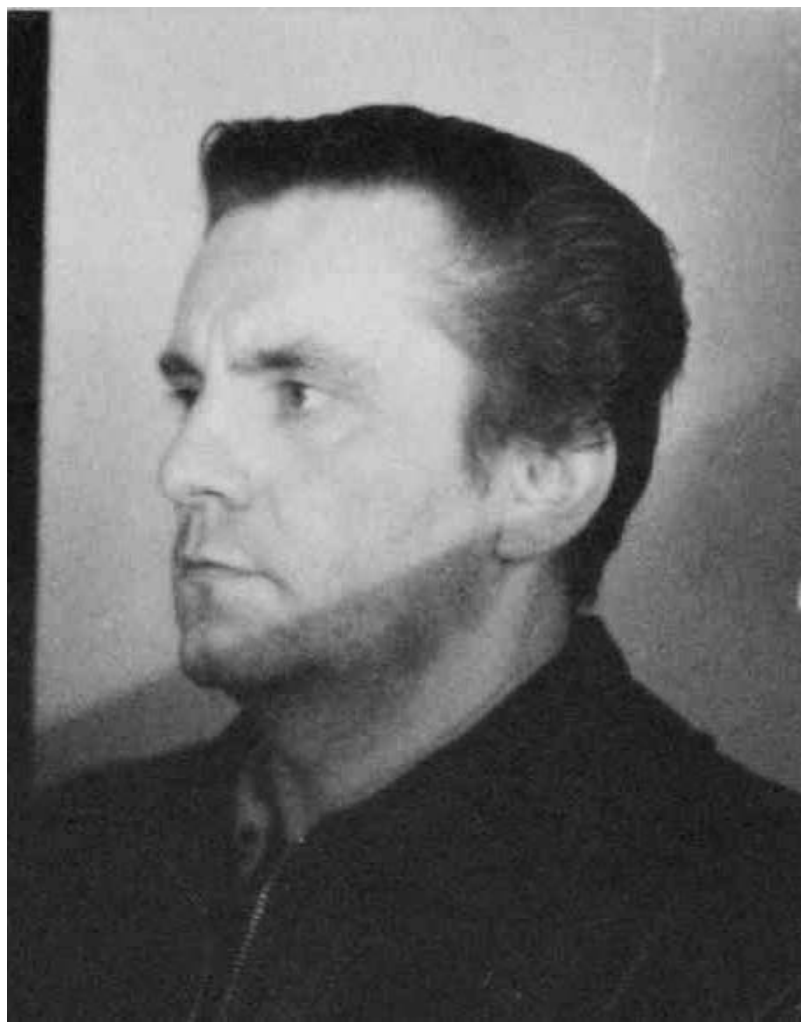
Práce o vytváření struktur
občanské společnosti
z let 1968–1980

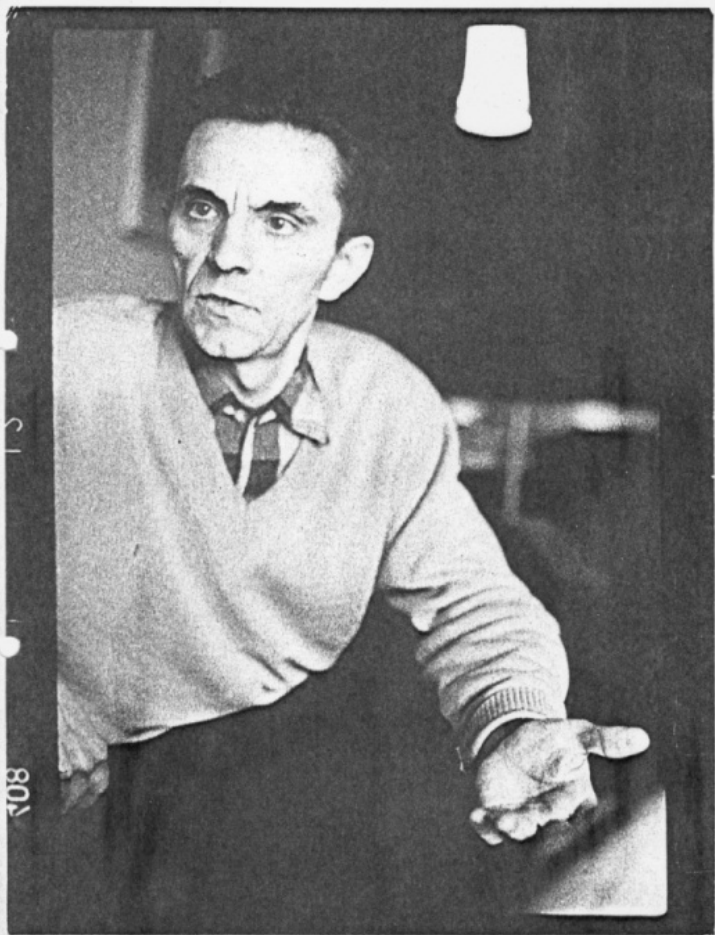
Triáda

Co počít ve vlkově břiše

To je moj doktor! /van

Jan Tesař
Co počít ve vlkově břiše

Práce o vytváření struktur
občanské společnosti
z let 1968–1980

Triáda

Odborně lektoroval Mgr. Jaroslav Cuhra, Ph.D.

Na s. 6 fotografie s přípisem Ivana Kyncla, který je autorem všech snímků Jana Tesaře bezprostředně po návratu z vězení 15. října 1976 (viz též na s. 140–141).

Texty Jana Tesaře © Anna Koutná, 2018

Ediční poznámka & komentáře © Robert Krumphanzl, 2018

Majitelé práv k fotografiím jsou uvedeni v Soupisu obrazových příloh.

ISBN 978-80-7474-172-2

ISBN (PDF) 978-80-7474-325-2

ISBN (ePub) 978-80-7474-326-9

ISBN (mobi) 978-80-7474-327-6

[Slovo na úvod]

Tento soubor¹ obsahuje vybrané práce z let 1968 až 1980, jejichž společným tématem je vytváření struktur občanské společnosti. To jsem tehdy považoval za cestu (domníval jsem se, že jedinou reálnou) k překonání totalitního systému a zároveň za nejspolehlivější záruku proti nebezpečí, že budoucí demokratická revoluce zrodí totalitarismus nového, dosud neznámého typu.

Tato myšlenka byla východiskem všech mých společenských aktivit v uvedené době. V textech, které zde (nyní poprvé souborně) předkládám veřejné kritice, jsem tuto myšlenku stále prohluboval a zdůvodňoval teoreticky i z historické praxe, a zároveň jsem se pokoušel hledat nejpřístupnější a všeobecně nejsrozumitelnější formy její praktické aplikace. Dnes považuji za vhodné zdůraznit, co jsem považoval za zbytečné příliš zdůrazňovat tenkrát v době samé: že smyslem všech praktických iniciativ, které jsem tehdy podnikl (jak je dokládají zde shromážděné texty a jak to vcelku i konstatují dosud vydané historické práce a některá vyjádření pamětníků²), byl z mého hlediska nejen pragmatický pokrok v dané konkrétní otázce, ale hlavně praktický důkaz o schůdnosti mnou doporučované cesty vyjití z totalitarismu.

Je vcelku přirozené, že takto motivované úsilí (které navíc muselo být provázeno takřka veřejným vyhlášením cílů) se setkalo s odporem, perzekucemi a difamacemi ze strany režimu. Připomeňme v této souvislosti, že represivní instituce „reálsocialistického“ režimu v Husákově období se vyznačovaly (přínejmenším ve špičkách) ne tak brutalitou a masivní represí, jako mimořádně inteligentním výběrem nejúčinnějších prostředků i terčů

¹ Titul jsem si vypůjčil od Zdeňka Vašíčka. Kdysi v roce 1979 nebo 1980 napsal výbornou studii Co psala Karkulka ve vlkově břichu, v níž se zabýval tematikou samizdatových literárních útvarů. Laskavý, nicméně pozorný čtenář snad v mé výpůjčce zpozoruje výrazný prvek polemický – nemyslím s Vašíčkem.

² Z historiků zejména Milan Otáhal, z pamětníků Petr Uhl. Práce Z. Vašíčka je zároveň pokusem o historické hodnocení i svědectvím současníka.

na odstřel³. Jak dokládá můj Podnět ke stížnosti pro porušení zákona, tj. ve skutečnosti formální ohrazení proti rozsudku Nejvyššího soudu (dokument č. 5 tohoto souboru), snažil jsem se i represí využít, učinit z nich implikovaný *fait accompli* oficiálního uznání žádoucích demokratických struktur, v tomto případě „demokratické socialistické opozice“, za jejíhož představitele jsem se *ad hoc* a bez nějakých skrupulí vyhlásil. Jistěže samozvaně a jistěže jsem již tehdy věděl, že v tom jedním zcela nečesky. V tom mi byl příkladem generál de Gaulle. Mé jednání v čase Vítězného listopadu a po něm dokazuje, že jsem se později nikdy nesnažil využít situace k nějakému *fait accompli* pro své postavení (anebo jen prostou účast) v českém veřejném životě.

Výsledek mých snah prosadit spontánní vytváření občanských iniciativ byl nepatrný a vlastní základní myšlenka o překonání totalitarismu vytvářením občanské společnosti utrpěla nezdar. V historickém pohledu je výsledek zanedbatelný. Příčinu vidím v tom, že existovaly ještě mnohem vážnější překážky než režimní represe a difamace: návyky, historická zátěž a celková nezpůsobilost československé společnosti, a zejména pak konkrétní tvář českého disidentního ghetta jako součást tohoto širšího problému. Moje snaha byla označována za extremismus, avanturismus, blanquismus atd. Chce-li v tom kdo hledat logiku, nechť se neobrací pro vysvětlení na mne: sám bych mohl pomoci jedině snad při hledání psychologických motivů podobných kritik.⁴

³ Občas tradovaná tvrzení o náhodném výběru obětí a „slepě“ represí patří do pohádek – pak-liže ovšem nejsou motivována alibismem.

⁴ Krátce po Vítězném listopadu, začátkem roku 1990, jsem považoval za nutné veřejně oznámit, že jsem „měl jinou představu“ o demokracii v Československu. Jeden renomovaný český historik (účastník hnutí za reformy šedesátých let, který úplně zalezl na celou dobu Normalizace) se neostýchal, rovněž veřejně, ironizovat toto mé prohlášení přirovnávaje je k postoji historika nad historickými událostmi, které se udály jinak, než on si představoval. Já jsem však nehodnotil „sametový“ převrat a jeho důsledky jako třeba husitství či tažení Garibaldiho, jako historik *ex post*, nýbrž – na rozdíl od historiků, kteří před Husákem zalezli – jako aktivní účastník, poražený aktivista, jehož poslední virtus je neztotožnit se s vítězem. Tento příběh zde připomínám ne jako osobní, ale jako výmluvný z hlediska českého společenského vědomí. Poukazuji zejména na mimoděčné ztotožnění se onoho historika s novou mocí (protože mocí), které je na úrovni až jakéhosi nezpo-

Ostatně mnohem perfidnější nežli citované nadávky byly insinuace a i zcela otevřené denunce od některých disidentních publicistů, kteří mne veřejně obviňovali, že „vyzývám k porušování platných zákonů“. Je všeobecně známo, že systém tzv. Národní fronty činil jakékoli nezávislé sdružování z hlediska panující moci protizákonným. Snad si dnešní čtenář dokáže představit, jak nesnadně se mi odpovídalo na svéráznou také-pravdu mých kritiků, nechtěl-li jsem popřít samu podstatu toho, co jsem považoval za své poselství, ani si nechtěl hloupě způsobit další mnohaleté odsouzení.

Mnohem významnější nežli tato hořce chutnající osobní vzpomínka je druhý aspekt zmíněné „Velké Pravdy“ mých nelaskavých kritiků, jehož si oni nepovšimli (při jejich vzdělání!): totiž to, že zcela nezávislé, **nereglementované** demokratické sdružování a shromažďování bylo rovněž nezákonné (třebaže neporovnatelně méně trestné) za Rakouska, jakož i za demokratické Republiky. (O tom ještě dále.)

Jiná široce sdílená výhrada k mým postojům a návrhům tvrdila, že jsou poplatné mému obdivu k Polsku a Polákům. Také ta byla *pravdivá* – v onom smyslu termínu, jak byl dostupný mým kritikům a jak ho na tomto místě (ironicky) používám i já. Polsko bylo skutečně mou láskou už dávno před roky disentu, ještě za gymnaziálních let. Polský způsob procházení dějinami se vztyčenou hlavou a nezlomenou páteří byl v mých očích hoden nejvyššího obdivu, a jeho zásadní odlišnost od českého bruslení, plazení, plížení a šplhu ho v mých očích vynášela dvojnásob do výšky. Polskou inspiraci svých projektů nikterak nepopírám. Naopak připomenu, že pro ni existuje dosud málo známý doklad: je jím samizdatový časopis z let 1979–1980 Polsko a my. Připravovali jsme ho spolu s dnes již zemřelým Václavem Bendou. Filosofické názory a politické představy jednoho a druhého z nás se navzájem příkře odlišovaly, ale spojoval nás právě obdiv k Polsku, a tudíž i „polské“ představy o svébytnosti partnera, s nímž se spojujeme k zřetelně definovaným cílům. Českému opozičnímu ghettu byly tyto představy stejně vzdálené jako předtím české politice. (Jen mimochodem v této souvislosti

chybnitého automatismu. Důsledky jsou evidentní. Příčina je jednoduchá, hanba za chování za Normalizace a komplex z ní. Starý český problém!

vzpomínám, jak jsme v roce 1980 překládali úvahy polských autorů, co by bylo třeba činit, aby nebyla budoucí společnost bezbranná proti přívalu násilí, organizovaného zločinu, sprostého sexu bez lásky, kultu síly a sobectví, který ze Západu zaplaví zemi, padne-li komunismus!)

Zpráva o vzniku polského *Výboru na obranu dělníků* (KOR) mne zastihla v ostravském vězení: tamní bachaři mi s lokálněpatriotickou hrdostí dovolili odbírat Głos ludu. Zpráva o založení KORu byla jedním z nejšťastnějších okamžiků mé kriminální anabáze. Petr Uhl mne ve svých vzpomínkách nazývá „duchovním otcem“ našeho Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Vzpomíná na prázdninovou neděli na chatě mé ženy Anny Koutné ve Sněžném-Podlesí, kde jsem přednesl prvý projekt „výboru za vězně“ a získal proň jeho, Annu Šabatovou a Jaroslava Šabatu. Petr Uhl zapomněl dodat, že to byl jen jeden z bodů mého takřka celodenního horlení pro „polskou cestu“, polský vzor. Jedním z dalších bodů mého naléhání byly přímé styky s využitím pohraničních turistických konvencí.

Dalek jsem však toho, abych Uhlovi vyčítal, že neocenil mé „duchovní otcovství“ schůzek polských a českých disidentů v Krkonoších, které se skončily velkou lečí policií dvou států, parforsním honem na disidenty a Šabatovou fackou policistovi. Jistého „uznání“ se mi totiž za to již dostalo a nemám z něj radost: Po mém příchodu do Londýna v roce 1981 mne Jan Kavan představil jednomu z mozků tamní polské emigrace, Aleksandru Smolarovi, s podotknutím, že já jsem inspirátorem krkonošských schůzek. Smolar se na mne obořil, co že je to za šílenství, výpravy „s bubnem na zajíce“... „A zaplatíte za to šílenství vy, jako vždy za alianci zaplatí slabší spojenec!“ Nevím, zda se mi podařilo Smolara docela přesvědčit, že moje myšlenka **pracovních a důvěrných** styků a přímé spolupráce byla zcela zkarikována, a že **právě proto a jen proto** jsem se já sám krkonošských happeningů, a tedy ani honů nezúčastnil⁵.

⁵ Možná, že tato otázka, která by rozhodně měla budoucí historiky zaujmout, je nepřímo vysvětlena v interview Jana Rumla v [?] ze dne [?]. Ruml se tam velmi kriticky vyjadřuje o neschopnosti, respektive neochotě, ve špičce Charty, cokoli utajit před policií. Doplnil bych k tomu svůj názor, že nejde ani o vědomou službu státní policii, ani o neschopnost podmíněnou intelektuálně, nýbrž o nepřekonatelnou potřebu předvádět se, tj. jistou psychickou úchytku. Protože však toto

To je ostatně můj problém se všemi mými nápady a iniciativami. Poslány do světa se tyto děti nejenže k svému otci nehlásily (což se také od nich nežádalo, už v zájmu sebezáchovném), ale jaksi se v tom divně hloupém, neracionálním světě českého disentu zkazily a zvrátily, buďto zčásti, nebo i docela. Tak například VONS se měl podle mých představ skládat ze dvou složek: veřejně proklamovaného výboru tvořeného „nezavřitelnými“ osobami (jako paní Slánská, Švermová, v té době už i Kriegel, Sekaninová-Čákrťová atd.), které by vydávaly komuniké a měly při tom právo veta, ale neprováděly by samy žádnou praktickou práci dokumentační, podpůrnou atd. – to mělo zůstat na druhé složce, zcela utajené. Taková struktura by jistě byla ztížila práci Státní bezpečnosti. Ale nikdy se mi nepodařilo toto pojetí prosadit, dokonce ani po prvním velkém zatýkání: v té chvíli se na místa „padlých“ hned přihlásil „mladších bratří voj“... Statečně sice, ale podle mne hloupě. A tak dále. Je to tak nepochopitelné, že za těchto okolností jsem se ke svým „dětem“ nechtěl zrovna moc hlásit (jak správně připomíná Petr Uhl)? Podobný, a bohužel ještě dramatičtější zvrat utrpěly i jiné iniciativy, kterých jsem byl původcem nebo účastníkem – to zde raději ponechám stranou, aspoň zatím. (Myslím, že ještě nedozrála doba, abychom se vskutku zásadně a do hloubky zamysleli například nad osudem projektů o nezávislém vzdělávání.)

Otázku takzvaného „mechanického napodobování“ polských vzorů můžeme klidně odložit. Například při porovnání KORu a VONSu vidí každý nezúčastněný pozorovatel na první pohled podstatné odlišnosti, založené na respektování odlišné společenské situace jedné a druhé země, jakož i na vědomí **různých priorit** – natolik, že by ani otázka polské inspirace nevznikla, kdybych ji sám důrazně nepřipomínal. Stejně bych mohl pokračovat o každém dalším projektu. Jde tu o něco jiného:

jednání bylo často typické pro styl práce celého chartovního ghetta (jak mi budoucí kritický historik jistě dá za pravdu), jsme tu mj. také před problémem **sociálně** psychologickým. Doufám, že jednou bude jako takový definován a studován. Osobně nemohu než potvrdit, že kritickými jedinci byl jako takový cítěn již v době samé.

Nezávislé sdružování (ba i shromažďování) bylo skutečně reglementováno restriktivním zákonem i za slavných dob československé demokracie – nehovoře už o časech Franze Josefa, které se bohužel podepsaly na české povaze víc než Republika. Spejblové v Chartě mohli být z tohoto hlediska oprávněně vyděšeni, když je někdo strašil „organizací“, tj. implikováním jejich, nedej Bože, příslušnosti k „organizaci“ nedovolené.

A ještě druhou polehčovací okolnost musíme jim přiznat (při jejich vzdělání!): jaké byly jejich znalosti o „polské cestě“? Řečeno obrazně, omezovaly se na představu Poláka vždy volícího cestu beznadějně vzpoury a násilného odporu ve stylu proslulých kavaleristických útoků proti tankům – což je ostatně představa, jejíž vznik může historik určit zcela přesně, totiž německými filmovými týdeníky promítanými koncem roku 1939 v protektorátních kinech Čechům s ještě čerstvým prožitkem Mnichova. Chtěli bychom příliš, kdybychom od takto zmanipulovaných lidí žádali, aby věděli, co byl například „pozitivismus“ po polsky – že to znamenalo cosi jako součet Kramářovy „drobečkové politiky“ a Masarykovy „drobné práce“ násobený (řekněme) velkými ideály Omladiny. Nedalo se rozumně žádat, aby inspirátoři Charty věděli, že například doba nacistické okupace Polska je vyznačena nejen zásadním odmítnutím politické kolaborace („háčovštiny“), dvěma povstáními ve Varšavě a ozbrojeným bojem na celém území okupované země, ale také, ba **především** například úplně regulérní prací univerzity v podzemí (až po státní zkoušky a vydávání diplomů), zkrátka **celým systémem „podzemního státu“**. Což se všechno opíralo o živou zkušenost polského „pozitivismu“ z přelomu století. Zatímco tolerantní franzosefůvský byrokratismus, v podstatě převzatý spolčovacími a shromažďovacími zákony první ČSR, povoloval mnohé, a právě proto dokázal reglementovat vše, vedl carský absolutismus i pruská nacionální arogance Poláky nejen ke vzpouře, ale především ke spontánní společenské sebeorganizaci na svébytném, vpravdě nezávislém poli, bez jakéhokoli státního dohledu, omezování a usměrňování. V tom vidím nejhlubší příčinu neúspěchu většiny snah o aplikování polských příkladů v husákovském Československu.

Reformní hnutí šedesátých let (je zavádějící označovat je za pouze komunistické anebo rozdělovat je na komunistické a nekomunistické) vytvořilo

ve všech oborech společenských věd ovzduší živých tvůrčích diskusí. Byly založeny na hlubokých znalostech a obnovené generační i ideálové kontinuitě a oduševňovala je aktivní a optimistická snaha o reálnou pozitivní změnu a o povznesení jména Československa v celém světě. Každý, kdo měl potom za normalizačních let „možnost“ putovat jako emigrant světem, mi dá za pravdu, že něco podobného tomu, co jsme v tomto ohledu tehdy měli my, bylo nepředstavitelné v učenecském světě západních univerzit. My historikové jsme se tak scházeli například na půdě historického semináře KU (z iniciativy zejména prof. Gajana), a našich schůzek a zapálených diskusí se účastnili i kolegové generace Werstadtovy. Na půdě kroužku kolem Národního muzea mi bylo dopřáno slyšet i přednášku Jana Slavíka o tom, co chtěl napsat jako další část svého díla, nové koncepce českých dějin, nežli byl odsouzen na čtvrtstoletí; stačil to ještě přednést, ne však již napsat, dřív než odešel na věčnost. Slovenští kolegové nás ještě daleko předčili: na půdě Ústavu dějin KSS (kterou na to dal k dispozici prof. Graca) se scházeli a diskutovali nejen historici, ale i nejpřednější literární vědci, spisovatelé a novináři (Alexander Matuška, Zora Jesenská), a na své schůzky zvali jednak české kolegy, jednak ještě žijící politiky z předúnorových časů (nikoli jen Husáka). A my, čeští i slovenští historikové druhé světové války jsme měli dokonce zcela jedinečnou vymoženost: na koordinaci své práce a svých již naprosto demokratických diskusí jsme měli oficiálně uznaný a vcelku demokratický Výbor, který stál nad polofeudálními ústavy obvyklými pro reálsocialistický vědecký výzkum. Tento Výbor budovali a potom s vyslovenými antistalinskými ideami řídili nezapomenutelní, dnes již zemřelí kolegové jako Josef Novotný, František Janáček či Jiří Doležal, a také Oldřich Janeček, Jan Křen, Václav Kural... Tento Výbor si navíc dokázal najít partnery v ostatních blokových i některých západních státech, takže potom jsme – opakuji, že takřka už úplně demokraticky a přitom bez omezování bohatými „sponzory“ – dohadovali koordinované protistalinské působení již zcela pravidelně v polsko-jugoslávsko-československé trojce, ba dokonce jsme stejně s rozmyslem a organizovaně podporovali i opozičníky sovětské.

Stopy něčeho podobného snad ještě přetrvávaly v prvním období protikonsolidační opozice (v období, řekněme, Šabatově a Hüblově), v letech

1969–1970 – i když jistě ne v realitě, ale přece aspoň v ideálu. Potom přišla Husákova politická ofenziva doprovázená policejní represí let 1971–1972... – A když se pak od počátku roku 1976 pozvolna obnovovala jakási skrytě-viditelná opozice-neopozice, nedalo se o něčem podobném snad ani snít. Nastalo období zbedněnců – zčásti snad dobře smýšlejících, zčásti jistě placených státní policií.

Nežli ztratíme pár slov o nich, musíme ale podtrhnout okolnost významu zásadnějšího, totiž předpoklad pro nástup omezců: tím bylo naplňování odkazu (jistě složky odkazu) Františka Palackého Dubčkovými dědici. Jak známo, za časů Bachova absolutismu zvolil Otec národa, na rozdíl od „extremistů“, jako byli pastor Bedřich Vilém Košut či lékař Cyril Kampelík, a na rozdíl od kolísavých středňáků jako Havlíček, neúchylný postoj vyznačený potřebou uchovat velké muže pro národ a lepší časy.

Ostatně si myslím, že rozhodnutí skutečných intelektuálních špiček uchovat se národu pro lepší časy mělo, ve srovnání s rozhodnutím buď kolaborovat, anebo zaujmout zásadní opoziční postoj, jednu velkou výhodu: že mohlo být kdykoli a bez katastrofálních následků změněno, a ta změna mohla být dokonce velkou taktickou výhodou. Potenciální československý Sacharov si mohl svobodně volit čas svého vstupu do arény. Jenže Normalizace trvala příliš dlouho, nekonečně dlouho, a s plynoucím časem se ztrácela nejen autorita v národě, ale bohužel také odvaha a sám mravní základ; z taktiky se pomalu, leč jistě stávala demoralizace. V tom vidím ten problém nejzásadnější. Ostatní je jen návazné.

Přenechávám budoucím historikům, aby zjistili a případně se přeli o to, zda na pole uvolnění nejlepšimi mozky, které se uchovávaly pro národ a lepší časy, nastoupili hlavně mužové dobře smýšlející, leč pitomí, anebo hlavně agenti StB. S tím jistě souvisí i další otázka, nakolik ten nástup naplánovali ss. Obzina, Piešťák e tutti quanti. K této otázce se nechci vyjadřovat, pouze si neodepřu výraz pohrdání současným historikům, kteří si tuto otázku na dlani jsoucí nepoložili – ať už jim v tom brání služebnost současné moci anebo nedostatek invence.

Sám se jako historik k této otázce vyjádřit nemohu, nevykonával jsem žádný historický výzkum. Jako pamětník mohu konstatovat tři okolnosti:

předně, že mne samého tyto zde výše uvedené otázky, které se samy podávají, bohužel nenapadly již tehdy. (Také já jsem měl své intelektuální meze.) Za druhé, že jsem byl po návratu z vězení a následujícím dlouhém léčení (viz interview pro francouzský tisk, dokument č. 6 tohoto souboru), při prvních praktických kontaktech s kormidelníky Charty v prvních měsících roku 1977, naprosto konsternován poznáním, do jakého mužstva jsem se to dostal. Za vše jiné jeden příklad: moje vůbec první iniciativa pro Chartu upozorňovala na význam sociální otázky. Samozřejmě, že tu jde nejen obecně o mé vědecké přesvědčení i věc mého srdce, ale také znovu konkrétně o příklad polského KORu! V odpověď jsem byl vyzván připravit (spolu s dalšími) návrh prohlášení a na pomoc jsem od chartovního grémia dostal výsledky jakési ankety o sociální otázce zorganizované mezi signatáři. Zosobněné samozvané „svědomí národa“ odpovídalo, o kolik méně měsíčně mu to nese, v porovnání s idylou roku 1968. (Jaká škoda, že se ten materiál nedostal Rudému právu – volám dnes.) Za třetí, zdálo se mi naprosto nereálné začít (sám a sám) cosi mimo Chartu – a tedy, v totalitním prostředí i myšlení, proti ní. Ostatně, v tomto třetím punktu se nebráním kritice ani vlastní pochybnosti o sobě. Již z několika stran jsem slyšel kritiku, proč jsem to neudělal – občas je vyslovována mezi řádky a někdy i docela otevřeně. První taková kritika byla vyslovena již v době samé, ba nebyla to kritika, ale vybídnutí. Jejím autorem byl technik z mosteckých dolů. Bohužel mne zastihla, když už jsem byl ve Francii...

Počítá se ne to, co snad mohlo být, ale to, co bylo: Namísto demokratického ovzduší diskusí z šedesátých let mne v opozici chartovních let čekalo autoritářství; namísto tvůrčí atmosféry, invence a ohňostroje nápadů v intelektuálním prostředí téměř každé redakce šedesátých let se člověk v chartovním ghettu měl přizpůsobit omezenosti, dogmatismu a doktrinářství; namísto étosu posloužit svému národu a československému státu samozvané rádoby elitářství; namísto dělnosti, kvalifikovanosti a profesionalismu zarážející nevzdělanost (zesílená ještě tím, že tehdy nepřipadalo v úvahu studentstvo). Namísto například diskuse s Tomanem Brodem v Bratislavě o shodných rysech nacismu a komunismu, která tak velice provokovala soudruha Husáka, ale přece přesto pokračovala, jsem o dvanáct

či třináct roků později měl čítat, ba dokonce snad sám kolportovat spisy o tom, jak Kohoutová Jelena pokousala orgána, atd. atp. Navrch na to vše ten slavný filosofický základ chartismu, objev člověka po celý život notoricky konformního k moci i vkusu, že existují hodnoty hodné oběti: Jak se na to mohl dívat člověk, jemuž to matka vštěpovala jako samozřejmost, jako předpoklad pro normální existenci ve světě a soužití s lidmi od chvíle, kdy bral rozum? Jsem ostatně hluboce přesvědčen, že tentýž pocit, třebaže není nikde *expressis verbis* doložen, měly i tisíce lidí, kteří se doopravdy obětovali v předchozích letech a nemohli potom bez ironie, odstupu a případně pohrdání poslouchat ze západních rozhlasů, jak chartisté kvičí jak podřezávaná podsvinčata, majíce obětovat své telefony, řidičské průkazy, ba někdy dokonce pohodlná zaměstnání.

Věci zkrátka skončily tak, jak ze své povahy skončit musely: závěrečný dokument (č. 23) není pro mne závěrečnou ironickou pointou diktovanou potřebami literární formy, nýbrž podstatným prvkem mého sebevyjádření. Možná, že jednou bude mít i obecnější hodnotu – jako důkaz, že „absurdní reakce na absurdní poměry“ (cituji Miroslava Kusého, který takto charakterizoval Chartu) byla přece jen aspoň občas cítěna jako nenáležitá, nepostačující. Případné úvahy na toto téma přenechávám budoucím historikům bez jakéhokoli plaidoyer na svou obranu. Bylo by v zájmu věci, aby se vyjadřovali (nejen o mně) kvalifikovaněji než například p. Josef Hanzal⁶.

Nejsa si jist kompetencí současných čtenářů nakonec přece jen poznamenávám, co by mělo být samozřejmé při vydávání dvacet let starých textů: dnes ne vždy sdílím do detailu a beze zbytku všechny své tehdejší názory. To se týká zejména soudů o konkrétních osobách – jak také jinak. Myslím, že nemá smysl vždy na to upozorňovat. Moje současné názory konec konců nejsou předmětem edice, kromě toho nikoho nezajímají. Zmiňuji se o tom tudíž jen tam, kde to z nějakých důvodů považuji za potřebné.

Zbývá jen definovat několik obecných edičních zásad. Texty jsou tu vydávány jako historické texty, tj. bez jakýchkoli úprav. Opraví-li snad někdy redakce nakladatelství původní pravopis, doufám, že to vyznačí ve speciální

⁶ Viz dále poznámky v dokumentu 1.

vydavatelské poznámce. Jako vždy při edici samizdatu je tu problém, co bereme za základ pro edici. Moje texty rozhodně nebyly mnohokrát opisovány. (Například ústrky způsobené Pavlu Kohoutovi vystěhováním z bytu na Hradě byly mezi chartovním lidem i v samizdatových pisárnách nesrovnatelně populárnější než mé úvahy.) Nicméně je možné, že někdy někdo opsal můj text bez mého vědomí a ten text že se pak dostal do kteréhosi archivu. Chyby při samizdatovém opisování byly běžné. Konstatujeme tedy, že zde jsou zveřejňovány autentické autorské texty **bez jakýchkoli pozdějších úprav** [s výjimkou napravení několika málo zjevných stylistických neobratností, které jsou zaznamenány v komentářích,] podle originálů ze sbírky zvané Collection Tesar v Bibliothèque de documentation et d'information contemporaine University Paris X – Nanterre (v dalším jen NANTERRE). V některých případech tu jsou zřetelné písarské chyby. V takovém případě vyznačujeme na příslušném místě poznámku a v ní doplňujeme správné znění podle jiného exempláře, je-li k dispozici. Pokud ne, ponechávám na čtenáři, aby si domyslí sám, co jsem chtěl tehdy říci.

J. T. [asi 2001]

Projev na shromáždění pražských historiků
dne 26. června 1968
(stenografický záznam autorizovaný v červnu 1968)
a usnesení tohoto shromáždění

Jde o stenografický záznam improvizovaného projevu, zaznamenaný pracovníky tehdejšího Ústavu dějin socialismu a autorizovaný ještě v posledních dnech června 1968. Zde otištěno dle autorské kopie, založené v NANTERRE, dossier Tesař 1968–69, sloha Texty int., s. 69–72, 74–76.

Tento projev nebyl připravován, je bezprostřední reakcí na ovzduší a předtím přednesená vystoupení. Podle dohody s organizátory jsem však napřed připravil podněty pro rezoluci a po zahájení shromáždění jsem byl zvolen členem příslušné komise. Zformuloval jsem první část odstavce III (zde vytištěno tučně). Kromě toho jsem spolu s Karlem Pichlíkem (a snad i za spoluúčasti dalších) zpracoval odstavec II. Kdo je autorem odstavce I, si již nepamatuji. Zbytek odstavce III navrhl Robert Kvaček.

Tento projev vzbudil značnou pozornost hned po přednesení a zejména byl pak několikrát i v zahraničí zmíněn v čase husákovské „normalizace“. Nejnověji o něm píše Josef Hanzal v práci [*Cesty české historiografie 1945–1989*], kterou vydalo [Karolinum 1999]. V této práci je zfalšován dokonce i rejstřík. Zfalšovány jsou snad všechny údaje o mně (například se mi připisuje členství ve skupině disentních historiků, s níž nemám vůbec nic společného a v níž jsem pracovat nemohl, protože jsem již dávno byl v emigraci). V každém případě je zfalšován údaj o mém vystoupení na shromáždění 26. 6. 1968 (připisuje se mi, o čem jsem se vůbec nezmínil), přičemž je připojena archivní citace! Pozoruhodné je, že jako patron této podvodné práci vystupuje nikdo menší než Robert Kvaček, který přece dobře ví, že Hanzal si v tomto konkrétním případě, jakož i v některých jiných jednoduše vymýšlí. Nechci proto měnit své vysoké mínění o Kvačkovi jako historiku, ale musím bohužel konstatovat, že podlehl obecné neúctě k práci jako recenzent, respektive pedagog.

Bez ohledu na podvod Hanzalův i někdejší jednostranně politizující explikace z let „normalizace“ (a také bez ohledu na zjevně nevelkou mou zběhlost jako rétora, kterou ponecháváme ve vsí autenticitě) je myšlenka „demokratické organizace historiků“ vyslovena naprosto zřetelně jako doporučená protiváha a překážka budoucí očekávané totalitní manipulace a kolaborace, což je navíc zdůrazněno tím, že shromáždění tuto myšlenku přijalo a zahrnulo do své rezoluce.¹

¹ [Poznámky Jana Tesaře z roku zhruba 2001; autor je připsal na závěr každého ze třidvaceti dokumentů zařazených do tehdy připravené edice; v nynějším vydání je řadíme za titul každé části, před dokument, k němuž se vztahují.]

SKUPINA PRO NOVEJŠÍ DEJINY ČESKOSLOVENSKÉ HISTORICKÉ SPOLEČNOSTI
HISTORICKÝ KLUB
ČESKOSLOVENSKÝ VÝBOR PRO DEJINY PROTIFAŠISTICKEHO ODBOJE
KOMISE PRO NEJNOVEJŠÍ DEJINY ČESKOSLOVENSKA PO ROCE 1945
REDAKCE DEJINY A SOUČASNOST

dovolují si Vás pozvat na

shromáždění pražských historiků novodobých dějin

které se bude konat

ve středu dne 26. června 1968 v 15 hodin na filosofické fakultě
University Karlovy v Praze 1, náměstí Krasnoarmějců 2
v zasedací síni č. 162, II. poschodí

Diskuse o stavu a výhledech historické vědy a historické obce

Pozvánka na diskusní shromáždění.

Přátelé, já se omlouvám, já nemám připraven diskusní příspěvek v tom smyslu, jak zde byly předneseny. Jenom mně při poslechu toho, co zde bylo řečeno, napadaly některé myšlenky – a zdá se mně, že nebude ztrátou vašeho času svěřit se vám s nimi. Já tady mám několikery špatný dojem z poslechu dosavadní diskuse. Za prvé si tady připadám jako na nějakém shromáždění bohatýrů, kteří hodnotí své hrdinné činy a v jejichž vyprávění se v podstatě ozývá komplex přehlušovaného svědomí. Já jsem chodil do téhle té posluchárny v letech 1951–1956. Osobně jsem se žádného vyakčňování nezúčastňoval, ale zůstane pro mne snad největším problémem na celý život, že jsem mu prakticky pomáhal, protože jsem souhlasil s tehdejšími revolučním terorismem, který se uplatňoval vůči některým našim kolegům, kteří tady dneska sedí. A sedí tady také moji přátelé, kteří se zúčastňovali přímo toho vyakčňování. Považuji jednak za společenský netakt, že se tady o tomto faktu, že my, kteří dnes se tady snažíme prosazovat demokratická hlediska, jsme se dříve zúčastnili těchto akcí, že se tady o tom dostatečně nehovořilo. (Snad je možné, že o tom tady hovořil podrobněji doc. Havránek. Protože jste mi svěřili tady ten úkol pracovat na té rezoluci, tak já jsem se nezúčastnil celého jednání.) Ale tento základní a špatný dojem zde mám. V každém případě ho mám z toho, že se zde příliš zdůrazňoval ten fakt, že historikové-komunisté, v podstatě ty mladé generace byly tímto režimem potlačovány. Byly s ním v konfliktu zhruba po roce 1956, ale zde se vůbec nehovořilo o tom, co těmto konfliktům předcházelo. Já to považuji, tento fakt, za vysvědčení o ne zrovna přílišné síle naší historiografie, jak tedy morální, tak i poznávací. A teď přecházím k tomu, proč to má význam i jiný než historický. Historicky to totiž nebylo tak, že hlavní konflikt se odehrával mezi marxistickou historiografií a stalinistickým režimem. Historicky to bylo tak, že prvním nástrojem, který zajišťoval služebnost marxistické historiografie tomuto režimu, byla vlastní ideologie, kterou my jsme *dobrovolně* přejímali. Tohle je úžasný problém, který tedy trvá. A dokud my se s ním nevyrovnáme,

tak budeme mít tento komplex přehlušovaného svědomí a vše, co s tím souvisí. A nedokážeme se také odpovědně postavit případné moci v budoucnu, která po nás bude vyžadovat novou kolaboraci. To je jedna věc. Za druhé přecházíme tu skutečnost, že po tomto motivu, řekl bych, po tomto činiteli vnitřním tady existovala ještě další záruka hladké naší kolaborace k existujícímu státnímu režimu ve vytvořených institucích vědeckého výzkumu a v celém systému řízení historické práce u nás. Já tvrdím, že celý tento systém byl vědomě vytvářen za tím účelem, aby hladkou kolaboraci zajišťoval. Já na tom trvám, že tenhle ten systém tady trvá dál, a pokud my do něj demokratickou cestou nevneseme podstatné korektury, že bude dále působit. Historicky to totiž bylo tak, že teprve když krize režimu se natolik projevila, že zasáhla i špičky celého tohoto systému, tak teprve potom nastaly vážnější konflikty mezi historiky a státem. Nezapomeňte, že teprve potom byla ta cenzura, předtím jí totiž nebylo třeba. Předtím tady byl jednak vlastní systém řízení historiografie a jednak autocenzura. Tohle já považuji za nesmírně závažné věci a měli bychom jim věnovat prvořadou pozornost. Proto také já nemíním to, o čem říkám, že je to morální problém každého z nás, tedy začátek těch padesátých let, já to nemíním jako nějaké flagelantství. To je nesmírně závažný problém, *co budeme dělat, až se zde bude etablovat tento nový režim a až po nás bude novou kolaboraci žádat*. To, co zde bylo řečeno v některých příspěvcích, to mně připadá, že schází tomu ještě jaksi manifestace našeho nadšení pro obrodný proces ve straně a uvedení jmen soudruhů, s kterými souhlasíme, jimiž jsme nadšení a jimž jsme vděční. A já tedy tvrdím, že i když tohle tady nebylo řečeno přímo, že to zde existuje a že to je zárodek našeho nového selhání. Já se domnívám, že jestliže chceme skutečně zodpovědně zhodnotit tuhle svoji minulost, že musíme dojít k závěru, že musíme napříště vyloučit, abychom ať jako jednotlivci, ať jako historická obec vcelku byli ztotožnění s novým režimem. Abychom byli donuceni nebo suchou cestou přivedeni ke kolaboraci, jestliže k ní nebudeme sami ochotni. Domnívám se,

že tohle je náš prvořadý úkol. Po mém soudu není tak docela reálné myslet si, že dosáhneme zrovna příliš mnoho ať jakoukoli svou rezolucí, ať jakkoli statečným svým občanským postojem. Samozřejmě to pro mne není argument pro to, abychom z něho couvali. Doporučoval bych, abychom byli skeptiky. *Nezdá se mi, že by naše perspektivy byly skvělé a že to, co nás očekává, byla ona nevídaná, dosud nová socialistická společnost atd. Ždá se mně tohle všechno utopie. A zdá se mně, že my za stínem této utopie ztrácíme to, oč bychom se zajímat měli a co bychom dělat měli, a to je v první řadě po mém soudu vytvoření takového systému našich demokratických institucí, který by zabránil tomu, abychom suchou cestou byli přivedeni ke kolaboraci, a který by nám v této době, kdy je to možné, kdy k tomu ještě máme čas, abychom si vytvořili co nejvíce těch obranných pásem, která bude nový režim muset likvidovat dříve, než tedy dosáhne všeho, čeho chtěl, tj. že ti, kteří mu budou chtít sloužit, mu budou dále sloužit.*

(Usnesení)

Pražští historikové moderních dějin se na svém shromáždění dne 26. června 1968 na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy zabývali současným stavem naší společnosti, vztahem historické vědy a politiky a situací v československé historické obci. K těmto problémům zaujali toto stanovisko:

I.

Revoluce v Československu, zahájená v letech 1944–1945 a ovlivněná jak osvobozením Československa Sovětskou armádou, tak i převážně vlastními historickými podmínkami a zdroji, se po roce 1948 vyvinula v pokus zavést v této zemi stalinský model společenského uspořádání. Tento pokus, jehož výslednicí bylo ustavení centralistického policejně-byrokratického režimu, jehož hlavním společným znakem s režimem socialistickým bylo pouze společenské vlastnictví výrobních prostředků, uvrhl tuto zemi do hluboké celospolečenské krize, která není ještě překonána. Proto též není vyloučeno ani nebezpečí návratu k předlednovým poměrům, a to tím spíše, že jejich institucionální i personální základna a opora ve značné míře přežívá a adaptuje se souhlasně s podmínkami demokratizačního procesu. Do popředí vystupuje dnes především problém svrchovanosti a nezávislosti československého státu, které jsou základními podmínkami pro řešení a překonání krizové situace v souladu s potřebami československé společnosti.

Před úkol bránit a upevňovat státní svrchovanost a překonat i národnostní rozpory, ohrožující stabilitu a tím i nezávislost státu zevnitř, je objektivně postavena vedoucí mocenskopolitická síla československé společnosti – komunistická strana. Tato strana, která vzhledem k svému výlučnému mocenskému postavení v uplynulém dvacetiletí nese výhradní zodpovědnost za celý předcházející vývoj, se ovšem rovněž nachází v hluboké krizi.

Východiskem z této krize může být – podle našeho názoru – pouze popření komunistické strany v její dřívější podobě monopolní nositelky moci, jakož i demokratická obroda i přeměna této strany v politickou organizaci, která se tohoto monopolu zřekne a na zásadách demokratického partnerství upraví svůj vztah k ostatním politickým a společenským organizacím, které již vznikly či ještě vzniknou. V tom spatřujeme důležitou záruku demokratického rozvoje společnosti a vyloučení recidiv staré politiky, v tom je i předpoklad demokratického modelu socialismu.

II.

Politická moc jeví vždy tendenci k monopolizaci. Kultura a věda proto musí vůči každé politice zachovat kritický vztah. Jinak se vydávají v nebezpečí, že se jako nástroj politické moci stanou její obětí. Osudy československé historiografie v posledních dvaceti letech o tom svědčí výmluvně. Její část hlásící se k marxismu se na přelomu čtyřicátých a padesátých let propůjčila k nízké služebnosti nízké politice, zatímco její nemarxistická část byla z drtivé většiny diskriminována; někteří její představitelé dokonce byli zbaveni možností vědecké a pedagogické práce. Dobrovolný souhlas marxistických historiků s mocenskými zásahy proti jejich kolegům pak brzy vyústil v nesvobodu všeho historického bádání a v obłudnou praxi reglementací a cenzury. Od okamžiku, kdy i v řadách nadšených propagandistů politických dogmat vznikla snaha po seriózní vědecké práci, museli se i oni bránit – mnohdy marně – vůči politickým a ideologickým zásahům nositelů moci.

V zájmu zdravého rozvoje historické vědy je nutné vyvarovat se jakéhokoliv ztotožnění historiografie s politikou a ideologií, učinit kritický rozum principiálním východiskem vědeckého bádání a tvorby a za základ společenské angažovanosti historiků považovat odpovědné plnění gnoseologického poslání historiografie. Je třeba vytvořit podmínky pro svobodnou a přirozenou soutěž

všech marxistických i nemarxistických škol, která zbavuje především marxistické historiky hrozby, že označení jejich díla za „nemarxistické“ bude důvodem k jeho potlačení. Rovné právo a stejné možnosti všech historiků k vědecké práci i k publikování jejich výsledků musí být samozřejmostí. Svoboda vědy a svoboda rozšiřování vědeckých poznatků se musí stát nedílnou součástí občanských svobod.

III.

Úsilí o restituci demokratických principů se nesmí zastavit před poměry v historické obci samé. Při budování systému organizace historické vědy v posledních dvaceti letech, které samo o sobě bylo významným kulturním činem, byla uplatňována v nemalé míře mimovědecká hlediska. Systém řízení vědecké práce, který se tak vytvořil, měl zajišťovat ideologické usměrňování historiografie v zájmu monopolní politické moci a potlačovat nekonformní myšlenky. Tento systém se opíral o osobnosti, jejichž autorita byla odvozena od politické moci, sám je vychovával a vytvářel z nich oficiální reprezentaci československé historiografie.

Považujeme proto za prvořadý úkol českých historiků hledat nové formy řízení a organizace historické vědecké práce. Vyzýváme ty historiky, kteří se zkompromitovali jako opory byrokratického systému a kteří aktivně pomáhali prosazovat služebnost historické vědy politice, aby sami odešli z vedoucích organizátorských pozic v historické vědě. Současně s tím je třeba přebudovat celý řídicí systém tak, aby byl důsledně založen na demokratických zásadách důstojných vědy a vědeckých pracovníků.

Vedle zásadní změny v systému řízení vědy považujeme za nezbytné vytvořit jeho účinnou protiváhu, a to v demokratické organizaci historiků. Tuto úlohu by měla plnit Česká historická společnost. Klíč k jejímu oživení vidíme právě v novém pojetí její činnosti jako zájmové demokratické organizace, která

by zajišťovala účinnou oponenturu proti vlivu a zásahům státní moci v historiografii. V takto pojaté demokratické organizaci historiků vidíme onu část záruk svobodného vědeckého bádání, jejíž vytvoření je v našich silách. V zájmu plnění této své budoucí základní funkce měla by Česká historická společnost vyvinout iniciativu k vytvoření širší federované organizace vědců. Je též v silách České historické společnosti, aby podporovala rozbíjení dosavadních monopolů, zejména v publikačních možnostech, a aby napomáhala k větší názorové i generační diferenciaci v historické obci.

Česká historická společnost by se měla zasadit i o to, aby obsah dějepisné výuky a učebnic na našich školách byl určován odbornými odborníky podle vědeckých a pedagogických zásad, aby nebyla závazná jediná učebnice, nýbrž aby si naopak učitelé mohli vybrat jim nejlépe konvenující dílo.

Česká historická společnost by měla přísně dohlížet na reorganizaci a uspořádání archivů podle odborného hlediska, vyhovujícího potřebám a zájmům svobodného vědeckého bádání.

Vycházejíce z mnohaleté aktivní a vzájemným porozuměním naplněné spolupráce českých a slovenských historiků, vítáme ustavení Slovenské historické společnosti jako oprávněný emancipační krok slovenské historické obce. Ustavení České historické společnosti musí vytvořit podmínky k vybudování celostátní federované organizace, v níž by čeští i slovenští historikové našli základnu pro další společný boj na obranu svobody vědeckého bádání i společných zájmů.

Součástí restituce demokratických principů v organizaci historické vědy musí být i oživení zejména tradičních center vědecké práce mimo Prahu. Vyzýváme proto své kolegy z mimopražských pracovišť, aby zaujali vlastní stanoviska k problémům, kterými se zabývalo naše shromáždění, i k dalším otázkám, podle jejich zkušeností a názorů aktuálním.

Reportáž z procesu se sedmi příslušníky
Státní bezpečnosti
(1969)

Uveřejněno v Listech č. 4/1969 ze dne 30. ledna 1969[, s. 6–7]. „Panem redaktorem“ spolupracujícím na edici byl Zdeněk Pochop.

Tento dokument sám o sobě o budování občanské společnosti nepojednává. Vysvětluje však okolnosti procesu, k němuž jsem potom vypracoval znalecký posudek, v němž je poprvé konstatována souvislost mezi stavem občanské společnosti u nás a instalováním naší domácí podoby totalitarismu.

Podrobné vysvětlení čtenář najde dále v úvodu k posudku, který je v tomto souboru zařazen jako dokument číslo 3 (Idea samospráv a revoluce – jak nastolit totalitní systém).

Tempora et mores

Hlavní líčení se sedmi bývalými příslušníky Státní bezpečnosti začalo včera u Vyššího vojenského soudu v Příbrami. Na lavici obžalovaných zasedli někdejší důstojníci ministerstva vnitra plukovník J. Čech, major L. Zelenka, kapitán M. Pich-Tůma, major dr. B. Šedivý, major A. Liška, nadporučík J. Volf a strážmistr B. Vávra. Obžaloba je viní z vraždy dvou čs. občanů – inž. P. Konečného a Fr. Novotného.

Práce, 13. prosince 1968

SPRAVEDLNOST PO DVACETI LETECH

Rudé právo (titulek článku), 13. prosince 1968

Závažnost trestného činu v mém případě vidí VVP v tom, že „jako orgán bezpečnosti jsem měl socialistickou zákonnost utužovat a dodržovat, a místo toho jsem svého postavení zneužil k přípravě a organizování zákeřných vražd, čímž jsem prý mimořádně těžce podlomil socialistické právní vědomí u občanů tohoto státu a hrubě narušil jejich přesvědčení o základních zárukách zákonnosti a humanity československého socialistického právního řádu, který jsem prý svými činy zcela negoval...“

Nikdy jsem se necítil úředníkem ministerstva vnitra. Svěřenou práci jsem konal jako voják komunismu tak, jak jsem tomu byl naučen v minulosti... Jediným zákonem, který jsem uznával, byl pokyn nebo rozkaz strany. Tak mne to strana naučila a tak to také vyžadovala...

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Člověku se přičí věřit tomu, co slyší. Na jedné straně přiznání – ano, střelil jsem ho ranou do týla, pomáhal jsem při fyzické likvidaci, věděl jsem o případu. A pak cynická prohlášení: necítím se vinen, domnívám se, že jsem sloužil správné věci, celá záležitost se mi jeví jako beztrestná.

Rudé právo, 18. prosince 1968

Když jsem byl stranou v roce 1947 poslán do zpravodajské služby, bylo mi vedoucími soudruhy ve straně řečeno, že mne budou řídit (to byla odpověď na moje námitky, že nemám pro tuto práci znalosti). A bylo tomu skutečně tak. Nic jsem nikdy nepodnikl bez vědomí představitelů strany. Zdůrazňuji, že ani ty nejtajnější věci se neděly bez rozkazu nebo pokynů právoplatně volených představitelů strany v Bezpečnosti nebo pro Bezpečnost jako politický dozor určených. Jedná se zejména o tyto soudruhy: J. Veselý, K. Šváb, V. Nosek. A jiné akce se děly na osobní pokyn ss. Gottwalda nebo R. Slánského...

Musím zdůraznit, že o používání fyzického násilí v letech po únoru 1948 věděli a schvalovali je všichni k tomu kompetentní činitelé ve straně a Bezpečnosti... Že jsem nikdy nedal souhlas k použití násilí, když jsem se o tom neporadil ve vedení našich složek nebo u tajemníka ÚV KSČ, a že ve všech případech to bylo jen tehdy, když hrozilo nebezpečí z prodlení... V krutém boji s nepřítelem padla řada mých nejbližších spolubojovníků a tento krvavý boj pro mne trval od roku 1938, do roku 1949. Stále jsem byl jeho aktivním účastníkem...

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Je hrozné, může-li někdo o své vlastní újmě někoho zatknout a věznit, a ještě hroznější je, pošle-li takového člověka bez prokázané viny nikoliv k soudu, ale přímo na smrt...

Obžalovaní se několikrát odvolávali také na stranu. Je snad možné hovořit o konkrétních jednotlivcích, nikoli však o straně jako celku.

Obrana lidu, 4. ledna 1969

Zemi vládla strana, a to přes vedení Gottwalda, Slánského, Zápotockého atd. (a v Bezpečnosti přes Noska, J. Veselého a Švába). Nedodržovala a neřídila se buržoazními nebo dokonce ještě feudálními zákony. Toto vedení strany určovalo, co je a není správné, a ne zákon z roku 1753–1755. Toto vše jednou i historikové prokáží, tak jako spisovatel Řezáč v knize „Bitva“ vkládá do úst předsedy ONV „...tereziánskými patenty se řídit nebudem...“

Miroslav Pich-Tůma, 18. července 1968

NEZNALI SOCIALISTICKOU ZÁKONNOST

(sic! – podmět ve větě chybí – pozn. editora)

Práce, 14. prosince 1968

Vše se ve mně vzpírá, když jsem poháněn k zodpovědnosti za činy, které tehdy nařídili nejvyšší představitelé strany v Bezpečnosti. Ne proto, že bych nechtěl za své činy nésti zodpovědnost, ale proto, že jsem posuzován s krajní neznalostí věci... Kdybych býval jen tušil, že se dopouštím něčeho, co není v zájmu strany, nikdy bych to neučinil. Jenže jak mám být přesvědčen, že jsem se skutečně dopustil trestných činů jen proto, že byl porušen tereziánský zákon, a když vedení strany na tom trestnost neshledalo? Musím tedy klást otázku – je tato akce vedená proti mně Bezpečností s prokuraturou správná a je v zájmu spravedlnosti? Znovu zdůrazňuji, že tehdy platil zákon třídního boje, což konečně dokazuje i řada opatření – zrod LM, zákon o TNP, 231 a hlavně jednání akčních výborů NF.

Miroslav Pich-Tůma, 18. července 1968

O b ž a l o v a n ý P i c h : Byl jsem placen z tajných fondů, nebyl jsem úředníkem ministerstva vnitra. Brali jsme to jako funkci, jako stranickou povinnost. Dělali jsme to, jak jsme uměli...

P r o k u r á t o r : Vy jste byl v té době poslancem Ústavodárného shromáždění; jistě znáte dekrety prezidenta republiky o tom, že dosavadní trestní řád – mimo předpisy nacistické – zůstává v platnosti? Váš tehdejší představený, Jindřich Veselý, napsal později ve své knize, že za Února byl dodržen přísně legální postup, že se politický boj udržel v mezích zákonů.

O b ž a l o v a n ý : Toto nebyl politický boj, ale zpravodajský.

Parafráze dialogu před soudem dne 12. prosince 1968

Vážený pane doktore,

dovolte mi, abych Vás (jako historik) upozornil na některé skutečnosti, které jsou po mém soudu na pováženou:

1. Vyšší vojenský prokurátor podává žalobu pro „porušování socialistické zákonnosti“. Tento přístup je však zcela ahistorický a podle mého soudu i právně závadný. Mnoha důkazy lze doložit, že tento pojem před dvaceti lety vůbec neexistoval ani v československé právní teorii, natož v praxi. Zato existovala teorie o „revolučním právu“.

2. Mám dojem, že se opomíjí tehdejší forma vládnutí a tehdejší pojetí tzv. vedoucí úlohy strany. Pod tím se tehdy rozuměla přímá intervence, ba dokonce i častá substituce státních orgánů stranickými. Když tu jeden ze svědků na otázku po funkci Veselého spontánně odpověděl, že Veselý byl „člen ÚV“, byl podezírán z politických nárážek. Správně však odpověděl, že v tom je podstata věci. Právě zde je klíč k celému problému, jehož výrazem je i tento proces.

3. Soud zjišťuje, odkdy byly obviněným vydány dekrety o přijetí do služeb ministerstva vnitra a kam až sahala jejich zpětná platnost. Avšak zdá se, že se nezaměřuje pozornost na základní skutečnost **f a k t i c k o u**: že totiž **s a m a e x i s t e n c e** služebny,

jejíž zločiny se tu projednávají, byla v rozporu s existujícím právním řádem; nešlo o služebnu k o n s p i r a t i v n í , nýbrž o služebnu i l e g á l n í . Toto postavení se logicky muselo odrazit i ve stylu práce. Ostatně byla služebna v prvotním stadiu v rozporu s platným právem nejen faktem své existence, nýbrž i cílem své činnosti. Šlo o vědomé narušování platných zákonů a mezistranických dohod, které byly základem předúnorového politického systému. Nevím přesně, kdy byla služebně zjednána formální legalita. (Zdá se mi, že tomu tak bylo v době mezi oběma projednávanými vraždami.) Nicméně je pochopitelné, že původně zavedená praxe musela zejména v revoluční době nutně dlouho přetrvávat.

Ne náhodou před soudem padly zmínky o „zkušenostech“ z jiných východních zemí. Jenže tam byly věci řešeny důsledněji. V Polsku například navázali na svou historickou tradici a zřídili si tzv. sądy kapturowe. My můžeme jen ustrnout nad cyničností jednoho ze svědků, který prohlásil, že kdyby byly takové tajné bezpečnostní soudy u nás, nebylo by s těmito vraždami z „vyššího zájmu“ takových problémů.

4. Zmínky o napodobování nacistického bezpečnostního systému, jak zde padají, nejsou náhodné. Tento historický vzor se na služebně dr. Plačka projevuje zcela evidentně. Vidím jej zejména v tom, že strana

- ještě před uchopením moci zřizuje svoje vlastní stranické (tedy s existující legalitou neslučitelné) bezpečnostní služebny,

- jako takové je udržuje ještě jistý čas po převratu, poněvadž nedůvěřuje regulérním orgánům policejním,

- postupem času slučuje původní stranickou bezpečnost s regulérními policejními orgány a své bezprostřední řízení realizuje na základě principu p e r s o n á l n í u n i e mezi vedoucími bezpečnostními funkcemi stranickými a státními.

V našich poměrech bylo ovšem i nemálo rysů specifických. Vyplývaly zejména z pozic KSČ ve státních orgánech, jak to bylo dáno charakterem předúnorového politického systému. Jak ukázal

proces, KSČ svých legálních pozic v ministerstvu vnitra využívala k legálnímu krytí zpravodajské ústředny, kterou sama řídila. Proto její vedoucí byl zaměstnancem MV a proto ústředna nesla firmu Zemského národního výboru. To ovšem nic nemění na podstatě věci. Obžalovaní mluví pravdu, když uvádějí, že se necítili úředníky MV či ZNV a že je platila strana ze svých tajných fondů. Doboový termín, jak tu padl – „černoši“ –, je zcela výstižný.

Zdá se mi to, pane doktore, poněkud absurdní, mají-li být pracovníci ilegální „policejní“ složky hodnoceni podle toho, zda se řídili platným služebním řádem legální státní bezpečnosti.

5. Před soudem se vyjevilo, že KSČ sice oficiálně dodržovala platné normy a mezistranické dohody, že však své členy zavazovala k jejich konspirativnímu, tj. i l e g á l n í m u narušování. Tím více byli na stranických pokynech závislí příslušníci služebny ilegální, jako byla tato. Z toho plyne jejich p s y c h o l o g i c k á v á z a n o s t nikoli na „státní“ právní normy, nýbrž výhradně na pokyny strany. Jakož i jejich naprostá z á v i s l o s t na stranických vyšších místech a jejich pokynech – nejen hmotná, ale i přímo životní.

Ž dopisu historika Jana Tesaře obhájcům obviněných, 19. prosince 1968

Tragédie mého života je v tom, že tzv. trestné činy jsem spáchal v době, ve které jsem poslouchal jen pokyny od funkcionářů strany. Podléhal jsem přísahou jen straně. Měl jsem právo dodržovat jen směrnice a pokyny strany. A její rozkazy. Toto jsem věrně plnil. Z ničeho jsem se nevymkl, nic neporušil. Právo trestat mne měla jen strana. A v tomto případě bych se mohl hájit, a to na stranické půdě. Nemohu proto nikdy souhlasit s tím, že rozbor a hodnocení provádějí teď orgánové úřadu podle zákonů, které mne tehdy nikdo znát neučil a k jejich dodržování nevedl. Ba naopak, vedli mne k prosazování moci strany, proti všem, kdo použijí k tomu politického nebo násilného činu...

...Pokládám za špatné to, že mne lidé ze strany dali na pospas lidem věcí neznalých a nechťejí nést odpovědnost za nedostatky a případně i chyby tehdejších činitelů z vedení strany a zbavit se následků tím, že mne dají na pospas proudu vášní... Takovéto jednání pokládám za nespravedlivé a v podstatě za nehumánní, protože v žádné armádě není dovoleno, aby se ranění mohli kopat anebo dávat na pospas nepříteli. Nebo dokonce se jich zříkat a zapírat dřívější spoluúčast a bojové přátelství...

Osobně pociťuji krutost deformace v tom, že tehdy (1948–1949) dával rozkazy jiný a dnes je dán rozkaz k soudu také jinými. Tehdy to byli nejvyšší funkcionáři strany a odmítnutí nebo nesplnění rozkazů bylo politicky hodnoceno jako akt nespolehlivosti a nepřátelství proti straně. Dnes s tím nejvyšší funkcionáři nechťejí nic mít. Dávají to do rukou orgánů Bezpečnosti a prokuratury. Ty se na to dívají především z hlediska své odbornosti a z podmínek dneška.

Miroslav Pich-Tůma, 15. listopadu 1968

Celkově myslím, že jde o tragédii z obou stran, která je poznamenána dobou před dvaceti lety.

Úřadující hlavní vojenský prokurátor v interview pro Obranu lidu, 13. července 1968

Domníval jsem se, že můj čin je beztrestný, protože jsem jej vykonával na rozkaz.

Obžalovaný B. Vávra před soudem dne 16. prosince 1968

„Plnil jsem vždy jen rozkazy nejvyšších míst, kterým jsem bezmezně důvěřoval“... Lidé v soudní síni si vzpomínají, kde taková slova už slyšeli...

Na otázku, zda vědí něco o norimberských procesech, které zdůraznily, že splnění zločinného rozkazu je zločinem, se obžalovaní tváří, jako by něco podobného slyšeli v životě poprvé.

Obrana lidu, 4. ledna 1969

Necítil jsem povinnost vážit, zda příkazy vedoucích funkcionářů porušují zákon. V tom je moje vina. Dnes vím, že v řadě případů jsem se měl postavit na odpor.

Obžalovaný Želenka před soudem dne 12. prosince 1968

Měl jsem pochyby o správnosti rozkazu... Znovu jsem se telefonicky ptal Plačka, zda je to uvážené. Odpověděl, že je to rozhodnutí z nejvyšších míst... Nezdálo se mi to... Rozhodl jsem se, že půjdu na ÚV KSČ informovat se a dotázat... Karel Šváb mi nevrle řekl: „Dostal jsi rozkaz? Dostal. Máš své představené? Máš. Proč chodíš sem?“ Stroze mne odmítl.

Nezdálo se mi to dostačující... V předsíni čekal J. Veselý. Když jsem mu sdělil své pochyby, byl nespokojen, že jsem přišel. Že prý se moc ptám. Je to úkol služební a stranický. Projednání před soudem je nemožné, že by došlo k prozrazení některých státních věcí. Že nemohu vše znát...

Obžalovaný dr. B. Šedivý před soudem dne 13. prosince 1968

Náčelník pražské bezpečnostní ústředny dr. Bohuslav Šedivý ... přiznal soudu, že uložil dvěma svým podřízeným pracovníkům – obžalovanému Volfovi a jeho pomocníku Vávrovi –, aby Františka Novotného údajně eskortovali z Prahy na Tábořsko a cestou jej zastřelili. Přitom měli předstírat, že František Novotný se pokusil o útěk, a museli proto použít zbraně. Předtím – jak se sám přiznal – je poučil o předpisech o použití zbraně.

Práce, 14. prosince 1968

O b ž a l o v a n ý Z e l e n k a : Tehdy nebyl psaný řád práce. Rozkazy podřízeným dávali nadřízení.

P r o k u r á t o r : Byl tento případ něčím mimořádným ve vaší praxi?

O b ž a l o v a n ý : Byl mimořádný tím, že musely rozhodovat tak vysoce postavené osobnosti...

P r o k u r á t o r : Ničím jiným?

O b ž a l o v a n ý : (nechápe)

P r o k u r á t o r : Nebylo nic mimořádného, že byl člověk zbaven života bez rozsudku?

O b ž a l o v a n ý : O tom já nerozhodoval. O tom rozhodly výše postavené osobnosti, těm já jsem naprosto důvěřoval. Oni měli to právo.

P r o k u r á t o r : Na základě čeho měli podle vás to právo? Jaký zákon jim je dal, od čeho bylo odvozeno?

O b ž a l o v a n ý : (mlčí)

P r o k u r á t o r : Což jste nepocítil ani záchvěv svědomí?

O b ž a l o v a n ý : (pláče)

Parafráze dialogu před soudem dne 12. prosince 1968

Odešel jsem od SNB na vlastní žádost. Od podzimu 1951 jsem opět pracoval jako dělník...

Obžalovaný Vávra před soudem dne 16. prosince 1968

Případ Konečný mi pokazil celý život...

Obžalovaný Liška před soudem dne 16. prosince 1968

V roce 1950 jsem odešel z vnitra na vlastní žádost. Nemohl jsem tu práci dělat... Tehdy kdo nesplnil rozkaz, byl zrádce. Rozkaz byl pro nás zákonem.

Obžalovaný J. Volf před soudem dne 16. prosince 1968

...Vypovídal plukovník Josef Čech, bývalý náčelník ochrany Antonína Novotného. (Až do 9. dubna 1968 – pozn. red.) ... „Tenkrát se nepřemýšlelo o tom, zda je to zákonné či ne. ... O všech větších případech rozhodovali mocní lidé a my jsme to tak brali.“ ... Učili je o třídním boji, ale ne o trestním řádu.

...Čech (se) hájil svou záslužnou prací v padesátých letech. Uvedl mj., že zachránil mnoho lidí ... a před skandálem i jednoho člena ÚV KSČ, který dodnes je funkcionářem.

Práce, 14. prosince 1968

V říjnu 1949 mne propustili z ministerstva vnitra... Já jsem si svým postupem vysloužil označení „kolísavý a nespolehlivý“... Kopřiva dal později ještě pokyn, abych šel pracovat mimo Prahu. V roce 1962 jsem byl vyloučen z KSČ. Hlavní důvod byl asi týž jako dnes. Hledaly se příčiny, respektive oběti, které zavinily kult...

Obžalovaný dr. B. Šedivý před soudem dne 13. prosince 1968

Na konci června (1944 – pozn. ed.) se Jaromír Mrkos a člen jeho buňky Jaroslav Brož... objevovali... ve společnosti vysokého světlovlasého muže, asi třicátníka. Byl to bývalý důstojník československé armády Bohuslav Šedivý... Jaromír Mrkos jej zapojil do organizace a bývalý důstojník se brzy stal vedoucím branného referátu Předvoje. Ještě v létě uspořádal Šedivý v pražském okolí kurs a naučil všechny členy kádru zacházet se střelnými zbraněmi.

Wagnerová, Janovic: Neohlížež se, zkameníš, Praha 1968, s. 115

...Východiskem k pochopení Pichovy osobnosti je nepochybně období nacistické okupace. Na jeho počátku, v roce 1939, bylo mu necelých dvacet let. Jsou to léta, v nichž je člověk zvláště vnímavý k vnějším podnětům a prožitkům a v nichž nemá ještě zafixovanou

soustavu životních názorů a postojů. Tak stanul M. Pich na prahu doby, která se měla stát nemilosrdnou prověrkou charakteru lidí, ale která také povahy lidí vyhraňovala i určitým způsobem deformovala...

V roce 1939 byl mezi prvními, kteří se dali do organizovaného boje proti okupaci a nacismu... Zde se poprvé ukazují charakteristické rysy Pichovy osobnosti. Ať jsou již jakékoli jeho činy a jakékoli jejich hodnocení tím či oním člověkem, nikdo mu nemůže upřít, že jeho motivace nebyla nikdy nízká – nikdy nemyslel na osobní prospěch, kariéru nebo podobně. Motivace jeho činů byla výrazně ideová. Právě na jeho postoji v roce 1939 je patrné jeho rozhodnutí věnovat celý život službě ideálům osvobození pracujícího člověka a utlačených národů. Toto rozhodnutí nebylo u Picha důsledkem mladického vzplanutí, nýbrž zůstalo a zůstává od té doby základním charakteristickým rysem jeho osobnosti.

Druhým jeho rysem byla přímočarost a důslednost. Ti, kteří v roce 1939 vstupovali do boje s nacismem, patřili k morální elitě národa. Mezi ně se Pich zařadil. Pod pojmem „boj“ si představoval skutečný zápas na život a na smrt, bezohledný boj všemi prostředky proti nacistické tmě. Nechtěl již tehdy znát žádnou střední cestu. Objektivní historická situace v době okupace dávala za pravdu tomuto postoji, poněvadž mezi nacismem a českým národem a mezi nacismem a svobodnou společností skutečně žádné střední cesty nebylo. Tehdy to byl opravdu boj kdo s koho a na život a na smrt. Také tento rys zůstal již natrvalo pro Picha charakteristický a projevoval se v jeho jednání i později – za změněných situací.

Poměry, které vedly ke ztrátě naší samostatnosti, určily i Pichovo konkrétní zařazení politické. Vedle sociálních motivů, o nichž jsme se zmínili, podměnily již vzpomenuté charakterové vlastnosti jeho vstup do ilegální organizace KSČ v Úpici. Je historický fakt, že rozbití československého státu v roce 1939 bylo doprovázeno trpnou asistencí jeho politické reprezentace i její politické opory – československé demokratické buržoazie a socialistů-reformistů.

Tato kapitulace, byť vynucená, podlomila autoritu buržoazních a reformistických stran v celém národě; u důsledných, radikálních a bezvýhradných odpůrců nacismu a kompromisů s ním – vyvolala přímo nenávisť. Mezi ně patřil Pich a tato jeho zkušenost zanechala již trvalé stopy v jeho názorech, jak jsme se s tím setkali ještě po desetiletích. Pich sdílel s komunistickou stranou – do níž vstoupil – i její výhrady a pozdější ostrý boj proti české i demokratické buržoazii (které po zkušenostech let 1938–1939 již nikdy nedůvěřoval) i reformistům.

...Skupina mladých komunistů na Úpicku prosazovala od samého počátku ostré formy boje proti okupantům... upínali své naděje k Sovětskému svazu, v němž vždycky spatřovali svůj vzor. I v metodách ilegálního boje chtěli se učit od sovětských komunistů. Proto také po odhalení skupiny gestapem v létě 1940 rozhodli se čtyři vedoucí (jimž se podařilo přejít do ilegality), že odjedou do SSSR... Po dramatickém útěku přes Slovensko, Maďarsko a Podkarpatskou Rus dostal se M. Pich do SSSR... Tisíce jiných, kteří podnikli podobnou cestu a překročili sovětské hranice, byli posíláni do tzv. pracovních táborů. Šťastnou shodou okolností se Pich neseznámil s touto praxí... Naopak se zakrátko stal funkcionářem a pak i ředitelem textilní továrny. To muselo samozřejmě na něho hluboce zapůsobit. Mladý člověk, cizinec, který přišel do Sovětského svazu po ustavičné nejistotě ilegality a po cestě, na níž šlo opět o život, viděl před sebou pojednou otevřeny všechny možnosti k plné seberealizaci. Legendární země, jak si ji představoval v duchu Nezvalových a Neumannových veršů, se mu zdála být skutečností... Jeho sovětská zkušenost zdánlivě dávala za pravdu marxistické teorii v tehdejší Stalinově interpretaci. Proto jako samozřejmost přejímal i její učení o zostřujícím se třídním boji a o nutnosti omezování demokratických svobod za socialismu, stejně jako o nutné manipulovanosti s lidským individuem.

K přebírání jedné Stalinovy myšlenky přispěla už ostatně Pichova zkušenost protektorátní. Objektivně správné poznání, že masa

lidí doma se smiřuje se zlem, podřizuje se mu a stává se jeho nuceným služebníkem a že jen dost nepatrná menšina použít se s ním do boje – zde splynula se Stalinovou teorií o „lidech zvláštního ražení“. Tak se u něho upevnil názor o sektě revolucionářů z povolání, jimž je dovoleno ostatní lidi, váhající a ne tak uvědomělé, popřípadě i nutit k pozvednutí jejich důstojnosti, ke vzpouře proti utlačovatelům – tedy rozhodovat o osudech druhých. Tyto utopické a sektářské názory, které byly tehdy v komunistickém prostředí, zejména sovětském, běžné, staly se vlastně obhajobou vzniku nekontrolované vrstvy nových utlačovatelů. Tehdy to ovšem nebylo patrné, tím méně mladému člověku, který měl pocit, že se setkává s vtělením svého ideálu.

Po přepadení Sovětského svazu byl v roce 1942 poslán do kominternovských škol pro přípravu politických pracovníků v nepřátelském týlu. Jako mimořádně schopný absolvoval je jako jeden z mála československých komunistů... Součástí teoretických principů, na nichž bylo budováno sovětské partyzánské hnutí... bylo i p r á v o p ř i n u c o v a t . Vybranému člověku „zvláštního ražení“ – se dává z rozhodnutí strany (jako jakéhosi zdánlivě kolektivního mystického principu) právo v z á j m u s t r a n y přizpůsobovat si vžité morální normy. Tyto principy byly zřejmě frekventantům vštěpovány, a to v ovzduší obrovských úspěchů sovětského partyzánského hnutí. Nesmíme také zapomínat na sugestivní atmosféru protinacistické války, a to v letech, kdy již byly osvobozovány části okupovaného sovětského území a na nich nalézány stopy úžasných, do té doby vůbec nepředstavitelných nacistických zločinů. Jak se divit, že v ustrnutí nad nacistickými zvěrstvy se zdálo dobré, správné a m r a v n é vše, co napomáhalo rozvoji boje s nacisty a co, byť jen o den, přibližovalo pád nacismu? Je vůbec tragédií lidstva a odbojových národů zvláště, že protinacistická válka, pozdvižení proti dehumanizaci, samo utvrzovalo některé nehumanistické principy v praxi odpůrců nacismu. Tento soudní případ je svědectvím této obecné tragédie...

Pichova činnost v protektorátě ve vedoucí organizátorské funkci českého partyzánského hnutí je vyvrcholením jeho dosavadního života. Jí se stal skutečnou osobností českých dějin... Bylo by ovšem nehistorické a také lidsky nespravedlivé chtít na něm, aby domýšlel a přehodnocoval politicko-stranické pojetí naší revoluce, s nímž přišel z Moskvy. Tak na jedné straně přebíral zmíněné obecné stalinské zásady, na druhé straně se pokoušel přizpůsobovat jejich praktické uplatňování našim podmínkám. To ho činilo v očích jedněch stoupencem tvrdých metod boje, už v očích sovětských partyzánů (a později sovětských poradců) však to bylo vybočování z předepsaných norem... Je nemilosrdnou skutečností našeho odboje, v němž měli takovou neblahou úlohu provokatéři a konfidenti, že v boji o život přežívaly a vydržely ty organizace, jejichž vedoucí neváhali obětovat život člověka, jednalo-li se třeba pouze o možnost ohrožení celé jednotky. To platí o odboji obecně a několikanásobně o partyzánech... Pichovi slouží velice ke cti, že v jednom ze svých posledních rozkazů nařizuje, aby se vzhledem k tomu, že se válka blíží ke konci, šetřilo lidských životů. Přesto je zřejmé, že objektivita partyzánského hnutí zapůsobila na jeho postup i v době poválečné.

Tuto skutečnost zvláštních podmínek konspirace si musíme uvědomit, máme-li pochopit, jaký psychologický význam mělo, když mu Gottwald před odletem do protektorátu řekl, že jeho hlavním úkolem je příprava politické pozice pro činnost strany a pro její mocenský boj po osvobození. Po květnu 1945 se razilo heslo, že pro komunistické partyzány boj pokračuje. To samozřejmě vytvářelo podmínky pro používání některých navykklých a v době konspirace nevyhnutelných metod.

A ještě na jeden návyk z této doby chtěli bychom upozornit. Na železnou kázeň v plnění rozkazů. Byť se i někdy vlivem vylíčených podmínek rozkaz dostával do rozporu s morálními návyky civilního mírového života. Ale tím se opět dostáváme k základnímu etickému problému komunistického hnutí, k problému, kolem něhož

se tu vlastně všechno točí. Nejde tu jenom o záměnu etických norem válečných a mírových, nýbrž především o pojetí morálky, jak ji v komunistickém hnutí prosadil stalinismus. Tuto otázku považujeme vůbec za jednu z klíčových pro pochopení tzv. deformací.

Často se správně poukazuje, jak k porušování zákonnosti přispělo rozkolísání zákonných norem, které vzniklo jako přirozený důsledek revolučního procesu. Podle našeho názoru je však třeba docenit, jak dalekosáhlé důsledky mělo i rozkolísání norem morálních. To bylo zčásti též přirozeným důsledkem revolučních změn, avšak především to bylo chťeným cílem komunistického hnutí již dávno před druhou světovou válkou.

V komunistickém hnutí se postupně – definitivně s vítězstvím stalinismu – prosadilo takové pojetí morálky, které výslovně odmítalo existenci jakýchkoli obecných, „věčných“ morálních norem jako výsledku jednotného kulturního vývoje lidstva. Naproti tomu se chápala morálka pouze jako souhrn relativních, dobově podmíněných názorů veřejného mínění. Potlačování a výslovné odmítání kontinuálních prvků v morálních normách a zdůrazňování přechodnosti je samo o sobě myšlenka hrůzná, vracející lidstvo daleko zpět, na práh jeho kultury. Hlásání této myšlenky v době válek a revolucí, které již samy o sobě podlamovaly a ohrožovaly ony obecné normy, které se vyvinuly jako výsledek kulturního vývoje lidstva, bylo cestou k povýšení jakékoliv libovůle na morální princip. Důraz na přechodnost morálních norem byl však dovršen ještě tezí, že „hlavní zásadou komunistické morálky je boj za komunismus“ a že takováto komunistická morálka je pak vrcholem vši morálky vůbec. Mravné je tedy to, co slouží straně; je při tom logické, že určení, co je prospěšné, náleží také straně, respektive jejím představitelům.

Komunistická morálka v této interpretaci byla nezbytným instrumentem stalinistického systému. Měla nejen zbavovat morálních zábran vykonavatele zločinů, na nichž byl systém založen, ale i přímo vyvíjet na ně morální nátlak, aby se přidělené funkci

nevzpěchovali. Etickou teorii tohoto druhu nalezneme dodnes v rafinované čisté podobě například v pracích oficiálního... akademika Konstantinova. Tím spíše byla vševládnou normou v letech Staliny vlády. Také u nás byla oficiálně hlášána a hluboce ovlivnila postup těch, kteří stranické učení přebírali. Bylo by proto pokrytectvím a zárodkem nové tragédie komunistického hnutí, kdyby v něm dnes měla zvítězit tendence, která se snaží všechny tzv. deformace vylíčit jako činy více méně patologických individuí, která se do hnutí vetřela. Skutečnost je taková, že se jich dopouštěli také, ba především, jeho věrní, bezvýhradně oddaní stoupenci, kteří mu věřili natolik, že přebírali a v praxi realizovali pochybné, ba zločinné ideje tohoto hnutí.

Je nám zcela zřejmo, že právě v zájmu restituce oněch „věčných“ norem musíme dnes na každého jednotlivce klást měřítko odvozená z nich, a nikoli z pochybné zásady o „zájmu strany“ jako etickém kritériu. Právě tak musí však být jasné, že součástí obnovy oněch „věčných“ principů je právo člověka na všestranné osvětlení předpokladů, motivace a okolností jeho chybného kroku a že princip obětího beránka, který na svou hlavu snímá hříchy svého národního či politického kolektivu, aby ten se mohl cítit čistý, by měl být právě etickou normou exemplárně „přechodnou“ a vývojem lidské kultury již dávno překonanou.

Česká společnost ostatně neřeší problém tohoto druhu jako první. Před podobnými otázkami byli už naši sousedé. U nich můžeme také porovnat, jaké jsou konce dvou odlišných cest, jimiž šli oni. Je pro restituci základních morálních hodnot a pro obnovu morální páteře národa dostačující exemplárně trestat jednotlivce, jejichž individuální zločiny jsou – někdy jen náhodou – známy, představovat je lidem jako typy vesměs patologické, jim připisovat všechnu vinu – a toho všeho pak používat za důkaz, že národní kolektiv vcelku neměl a nemá s těmito zločiny nic společného? Nebo byla pro vyhubení zárodků dračí setby spolehlivější cesta druhá, totiž opatrné vážení individuální viny, při němž se

nezapomíná na společenskou atmosféru doby, kdy byly zločiny spáchány?

Měli bychom se rozhodnout pro jednu z těchto dvou cest. Neboť tragickému omylu, že ve jménu Nejvyšší ideje je přípustné použít všech prostředků, podlehl tehdy většina naší společnosti.

Ž dopisu historiků Oldřicha Janečka a Jana Tesaře obhájci obžalovaného Picha 8. prosince 1968

...Jestli je pak pravda to, co se říká, že nás sedm má být obětováno za všechny, aby se kryla pravda a zastřelo cosi jiného... pak jde o velmi nebezpečné a nepřátelské činy.

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Je správné, že se tento případ vyšetřuje, ale na lavici obžalovaných je pouze ten poslední článek řetězu.

Svědék MUDr. Arnošt Angar před soudem dne 18. 12. 1968

Vážený pane redaktore,

již Vás vidím, jak konstatujete, že materiál, který jsem připravil, pramálo podepírá mou zbožnou tezi o trvalosti základních morálních norem.

Odpovídám Vám ve stejném stylu: Připouštím, že je to podivné s kontinuitou obecných, všelidských etických principů. Zato je však mimo spor setrvačnost národního etického principu českého, jenž byl charakterizován jako ideál humanitní. Na důkaz toho cituji z jednoho dotazníku o odbojové činnosti z roku 1945:

Rubrika: „Zúčastnil se bojů?“ Odpověď: „K bojům v našem prostoru nedošlo, jelikož nepřítel měl tanky.“

Rubrika: „Jaký vykonal hrdinský čin?“ Odpověď: „Hrdinské oběšení čtyř zajatých Maďarů.“

Při četbě referátů o procesu v našem tisku se mi stále vybavuje tento klasický dotazník – a jsem tudíž uspokojen nejen nad tím, že se pokračuje v polednovém kursu a že se očistí naše společnost, nýbrž i nad kontinuitou našeho národního ideálu. Prostě vše v pořádku s naším národem.

Váš

Jan Tesař

(editor tohoto výběru materiálů – pozn. redakce)

3

Znalecký posudek k procesu s Čechem a spol.,
přednesený dne 3. června 1969,
s úvodem, vysvětlivkami a dodatkem z roku 1985

Podrobné materiály související s mou účastí na procesu jsou uloženy v NAN-TERRE, dossier Proces Čech a spol. Vedle originálu posudku tam jsou mj. zápisy z přelíčení, záznamy mnou konaných výslechů svědků, a také připravené texty, které se mi již nepodařilo zveřejnit. Mezi nimi i podnět ke stíhání Štrougala pro nadržování pachateli trestného činu.

Znalecký posudek sám, tak jak jsem ho dne 3. června 1969 přednesl před senátem Vyššího vojenského soudu v Příbrami, jsem samozřejmě nemohl publikovat v oficiálním tisku. Rozšířil jsem ho (již v té době) mně dostupnými prostředky jako samizdat. (NANTERRE, dossier Histoire I.) Doklad o tom je také v práci Viléma Prečana *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplňek 1994, na s. 19 v pozn. 24, kde je tato citace: „Srv. Znalecký posudek PhDr. Jana Tesaře, CSc., k procesu s Čechem a spol., přednesený 3. června 1969 před senátem Vyššího vojenského soudu v Příbrami, 34 s. (jako strojopisná kopie v mém soukromém archivu) ... Tesařův znalecký posudek řadím k nejlepším analýzám mocenského a stranickopolitického systému v ČSR v letech 1945–1948.“

Zde publikuji posudek spolu s úvodem, poznámkami a dodatkem, psanými v roce 1985, tak jak jsem je otiskl ve svém časopise *Dialogy* (Paříž), č. 7–8/1985, s. 49–79, 88. Vybočuji tím z vymezeného časového rámce (prací z let 1968–1980), ale domnívám se, že je to účelné. V každém případě je tu již tehdy, **před funusem**, zdůrazněno, že „jde o budoucnost, nikoli o historii“. Dodávám, že v témže čísle *Dialogů* jsou dva diskusní (kritické) články Desimira Tošiče o systému jugoslávských „samospráv“; poslední odstavec mého dodatku k posudku naléhavě oslovuje čtenáře, který právě četl tyto články spolu s posudkem. Myslím, že nebylo možno, aby tu průměrně inteligentní člověk přehlédl varování před krizí institucí a států, kdyby se jen tak bez dalšího (bez toho, že budou **napřed** vytvořeny jiné, demokratické organismy!!!) měl odstranit ústavní princip „vedoucí role strany“. Toho jsem se zajisté obával, ale musím doznat, že by mně bylo ani v nejhorším snu nenapadlo, že budoucí (takzvaná) demokratická revoluce bude na ochromení územních samospráv a jejich totalizaci komunisty reagovat jejich jednoduchým úplným odstraněním na víc než deset let!

Význam tohoto znaleckého posudku pro logický rozvoj ideje vytváření občanské společnosti dobře zdůrazňuje Zdeněk Vašíček v práci Historik, který odmítl svědčit, Soudobé dějiny, č. 3/2000, s. 326.

Idea samospráv a revoluce

Jak nastolit totalitní systém

Zde si dovoluji poprvé předložit veřejné kritice jednu svou práci z roku 1969, která byla mezitím v zahraničí porůznu citována, respektive zmiňována, nikoli však vydána. Jde o znalecký posudek, jímž jsem se v roce 1969, již po Husákově *Machtübernahme*, vyslovil k případu sedmi bývalých příslušníků StB, souzených tehdy pro vraždy, jichž se dopustili v roce 1948. K publikování mne nevede uražená ješitnost, že této práci nebyla věnována pozornost, jakou si zasloužila, nýbrž hlavní myšlenka posudku podtržená zde nahoře nadpisem, která je v mém pohledu velice důležitou a velice aktuální částí základního tématu tohoto čísla Dialogů. Mohl bych sice tuto myšlenku vyjádřit bez balastu historických reálií, ale domnívám se, že posudek může být zajímavý také jako historický materiál – jednak že shrnuje, co zhruba ze zmíněného soudního procesu vytěžil historik pro poznání cest, jimiž byly budovány instituce totalitního režimu u nás, jednak že ukazuje (také jednu stránku) ovzduší let 1968–1969.

Případ sám i moje účast na něm byly svého času široce známy. Ale mezitím dospěla nová generace, již především je také časopis určen, a proto zde musím připojit aspoň nejstručnější vyličení událostí. Prosím čtenáře, aby celý příběh četl také jako podnět k úvaze, jak přesnadno lze při odstraňování jedné nedemokratické struktury sklouznout po revoluční cestě do diktatury nové, z jednoho totalitarismu do totalitarismu jiné ideologické barvy, a rovněž i jako výstrahu proti všem iluzím o té době, která dříve či později, ale jednou nevyhnutelně nastane, době, kdy současná moc se zhroutí a na uvolněné prostranství napochodují zbabělí novinářští šmokové, dnes shrbení, zítra obrozenci, a jejich demagogií zmanipulovaná ještě zbabělejší lůza.

Příběh, jehož předhistorie a příčiny jsou rozebrány v posudku, začal na jaře 1948, když KSČ zvítězila v boji o moc. Zdůrazňuji tu, že píšu o „příběhu“, a nikoli o „dějinách“. Je to příběh, který ilustruje, jak byla vybudována československá politická policie, jako důležitá instituce totalitního zřízení, s využitím a zneužitím demokratických hesel proti politickému partajnictví a utopické představy, že je možno někomu dát „všechnu moc“ – (ať je to kdokoli, třeba samosprávy), bez logického důsledku, který ze soustředění „vší moci“ vyplývá. Tento příběh je důležitou součástí dějin a ještě důležitější zkušeností pro budoucnost. Ale abych předešel nedorozumění, musím upozornit, že to, o čem se zde bude psát, je jen jedna stránka historie represí v Československu, které vůbec nezačaly teprve tehdy, když se KSČ dostala k moci, ale které vzápětí po Únoru dosáhly ohromných rozměrů. Tyto represe od prvního dne nikdy nebyly slepé, nýbrž v ž d y c y sloužily přesně vypočítanému politickému cíli. Také jejich oběti, ať jako společenská vrstva, ať jako jedinci, byli vždy záměrně (a s výtečnou vskutku odbornou způsobilostí) vyhlédnutým cílem. Legenda o „slepých represích“ a takzvané svévoli bezpečnostních orgánů, postavených prý „nad stranu“, patří mezi nejrafinovanější – a zároveň také nejúspěšnější – reformně-komunistické lži. Záměrná (a chytrá!) volba cíle represí je jedním z nejcharakterističtějších znaků komunistického totalitarismu, také ve srovnání s typy jinými, a vůbec bych řekl jedna z příčin stability komunistických režimů.

Také represe hned prvních dnů po „Vítězném Únoru“ byla zaměřena velice kvalifikovaně: nikoli především proti politikům nekomunistických stran, o jejichž neschopnosti k jakékoli akci se právě komunisté přesvědčili, nýbrž proti vojákům, a to zejména zahraničním vojákům, pokud se komunistům nepodařilo je ovlivnit. KSČ v nich správně odhadla největší nebezpečí pro sebe. O tomto tématu se však nepojednávalo ani ve zmíněném procese, ani v mém posudku, ani v této poznámce. To je jiné téma a příležitostně se

k němu vrátíme, budeme-li mít dost času. Zde jde o budování politické policie československého totalitarismu. Represí proti vojákům se v letech 1948–1950 vůbec nezabývala vznikající tajná politická policie, nýbrž zcela zvláštní složka s rozsáhlou pravomocí a ještě větší nezávislostí na jakékoli jiné instituci československé, kterou na MNO vybudoval přímý sovětský agent Reicin. Touto cestou byla československá armáda ještě dávno před Únorem infiltrována a dávno bylo preventivně zaručeno, že se nepostaví proti komunistickému puči. Toto je však zvláštní téma a zde se nepojednává ani o něm jako takovém, ani o hrozně lidské stvůře, kterou byl Reicin, ani o jeho metodách tomu odpovídajících.

Vracím se k vznikající tajné politické policii, a musím především zdůraznit jednu okolnost, o níž zde v následujícím posudku nehovořím – tím spíš, že dnes to zní téměř neuvěřitelně: vraždy a další těžké zločiny projednávané potom soudem nebyly spáchány, pokud se týká těch, kteří mačkali spouště (nemluvím tu o jejich vůdcích-idolech), ani z kariérismu, ani ze servilnosti, nýbrž z politického fanatismu. Dnešní člověk dychtící po svobodě a konfrontovaný s chladnou byrokratickou mocí stroje poháněného korupcí tomu snad ani nemůže uvěřit, ale je tomu tak: první fáze každého totalitarismu je revoluční, plná entuziasmu, ideálů svobody a sebezapření zmanipulovaného individua v jejich jménu. Toto sebezapření a sebeobětovnost je také východiskem k potlačení vlastního rozumu a vlastního svědomí – to jest, přesněji, k jejich přenesení na mytický kolektivní subjekt nesoucí revoluci, buďsi to, v jednotlivých historických případech, ta či ona partaj, Národ, ta či ona církev. Nastupující totalitarismus nemá ještě svůj odcizený, chladně pracující aparát – to přichází až po mnoha letech. Nemá ještě své instituce, jejich vymezené kompetence, nemá žádné zákony a libuje si v tom. To je to zrádné. Lidé vyšlí z útluaku jsou zpití tím, co cítí jako vítr svobody, a nevidí, že jdou jako ovce do nové ohrady. Radostně přitom bečící v jednom rytmu. Leč, vraťme se od futurologických vizí týkajících se roku 199? do roku... ano, 1948:

Kolik vražd bylo spácháno hned záhy po Únoru na různých „rušitelích Jednoty Lidu“, to nikdy nikdo nespočítá. Ty nejdokonaleji provedené vraždy vůbec nemohou být zaznamenány, ba dokonce často nebyly okolím ani jako vraždy vnímány. Další kategorie, vraždy justiční: jejich skuteční strůjci, partajní šéfové, jsou nepostižitelní, neboť ti chytřejší na to mysleli, aby se zabezpečili, v tom je vždycky rozdíl mezi chytrými manipulátory a zmanipulovanými fanatiky; a prováděči v talárech jsou kryti zákonem k vraždění již uzpůsobeným, a tudíž jsou rovněž nepostižitelní. Dále, divoké vraždy: kdo o nich vůbec ví anebo kdy věděl, když byly spáchány dokonale?

Z této poslední kategorie dvě tři vraždy byly spáchány jaksi „nečistě“, a navíc se nepomyslelo na odstranění svědků. (Nemohlo se na ně pomyslet, vraždy nebyly spáchány chytrými vypočítavými vrahy, nýbrž politickými fanatiky, vědomě skládajícími na oltář Strany celou vlastní osobnost.) Takže této okolnosti bylo možno využít v následující fázi revoluce, když se její manipulátoři potřebovali zbavit nadšených fanatiků, když již do kursu začali přicházet konformní šikovatelé. V Československu tato fáze proletářské revoluce nastala během roku 1950. Československo má národy, jejichž duch není svébytný, proto jsou jeho dějiny odvozené, daleko více než by to odpovídalo jeho velikosti a materiální moci. Historické procesy založené sociálně se projevují velice často jako zásahy vnějších mocí. Druhá fáze revoluce, nahrazení fanatiků příliš svobodných šikovatelů s dobrým původem, je ve skutečnosti rozvíjena z totalitních východisek etapy předchozí, ale projevuje se jako opanování československé politické policie Sověty. Gottwald nerad přijímal sovětské poradce, však žádný diktátor není rád, když ztrácí plnost moci: ale její s t a b i l i z a c e si to vynutila.

V policejních složkách se to projevilo v lednu 1951 pádem „gottwaldovců“ a nástupem „berijovců“. Typický obraz těch prvních, toť inteligentní (byť třeba bez vzdělání, zejména odborného) entusiast s odbojovou, nejčastěji partajní minulostí, který samozřejmě také

páchal nespočetné násilnosti, avšak vždy jaksi z „nutnosti“, když již jinak nemohl dosáhnout cíle; nebyl rozhodně sadista a jeho cílem bylo p o d v é s t protivníka, a nikoli ho zmasakrovat, v p o d v e d e n í jako výrazu intelektuální převahy si liboval a k masakrům měl nechut: právě tak KSČ své politické partnery z Národní fronty podvedla, a nikoli zdecimovala v občanské válce. V tom všem si představme opak, a máme typický obraz vlny druhé, jež požrala vlnu první. Malý příklad, aby bylo zcela jasné, oč běží: Každý zná tu žalostnou persónu z Čech, která dělala komisaře tzv. Slovenské republiky rad v roce 1919, A. Janouška. Po pádu maďarského bolševismu se dostal do rukou československým vojákům a diskrétně byl, bez ohledu na svou velezradu, dopraven jako dárek osvobozeným proletářům – aby totiž se mladá republika nemusela poskvřnit politickou popravou. V SSSR vyrostl jeho syn Janoušek mladší, dokonalá lidská zrůda, vysoký důstojník Stalinovy politické policie. Ten v roce 1945 pocítil touhu po vlasti svých otců, byl repatriován a zařazen do československé Bezpečnosti, a jakožto kádr ze země hrdinů, jehož bylo lidovému státu tak velice třeba, vyšetřoval zajaté benderovce. V tomto čase, takříkaje za plného květu československé demokracie v roce 1947, jim drtil varlata. Organizace KSČ pracující v československé politické policii, kterou tehdy vedl Miroslav Pich-Tůma, pozdější hlavní postava procesu, o němž tu pojednáváme, se proti tomu vzbouřila a dokázala tohoto zkušeného sovětského soudruha svrhnout. Ne nadlouho, právě on dělal šéfa vyšetřovací skupiny, když byl v lednu 1951 při pádu první totalitní garnitury v československé politické policii zatčen Pich, jako již předtím i po něm všichni jeho duchovní blízcenci, tj. zejména interbrigadisté, partyzáni, komunističtí bojovníci Druhého odboje.

Využilo se přitom všeho, čeho se dalo. Například také málo obratných divokých vražd, které byly opravdu spáchány. Jindy se využilo jiného, co samo o sobě bylo pravda – u Gustáva Husáka například jeho nenávisti k československému státu a koketování se slovenskými fašisty.

V procesu proti Osvaldu Závodskému a spol. (prosinec 1953) a v dalších pěti procesech byli odsouzeni příslušníci „gottwaldovské“ garnitury československé politické policie, první budovatelé totalitarismu. Samozřejmě za službu imperialismu, sabotáž a tak podobně. Závodský byl popraven, další odsouzeni průměrně asi k 16 letům. Někteří byli souzeni také za ony dvě divoké vraždy – o kterých, mimochodem, věděl celý žebříček jejich tehdejších šéfů až po Gottwalda – ač ten o tom věděl pouze dodatečně a radost z toho neměl. (Nebyl to jeho styl.) Jak bude služebný soudce v politickém procesu padesátých let posuzovat policejní vraždu v komunistické policii? Zajisté, že k ní mohlo dojít jedině z podnětu imperialistických mocností. Potom se nikdo nemusí divit, že soud z roku 1953, ač projednával vraždy obě, tváří v tvář tak nesmírným zločinům, jako je imperialistické spiknutí přímo v nejspolehlivější základně moci dělnické třídy, v politické policii – zkrátka zapomněl na takovou maličkost, jako je jedna z projednávaných vražd, když stylizoval svůj rozsudek. – Když se později, v roce 1968, obžalování bývalí estébáci bránili, že za to přece nemohou, že jim druhou vraždu „nezapsali do rozsudku“, šmokové z obrozeného tisku přímo běsnili ve spravedlivém rozhořčení. Ale akta procesu proti Závodskému a spol. hovoří jasně: je zaprotokolováno jednání o obou vraždách, a v rozsudku je uvedena jen jedna z nich. Byli tedy potom v roce 1968 souzeni podruhé za totéž, anebo nikoli? Toť otázka!

Než k tomu ale přejdu, musím se zmínit aspoň letmo o další také postavě našich dějin, o Antonínu II. Novotném. Je zajímavé, jak naši šéfové od roku 1918 upadají co do velikosti ducha, ale přitom, s výjimkou žalostného Svobody, mají stále větší kvality mazaných šejdů! Antonín Novotný byl již na pokročilém stupni tohoto vývoje, jenom Husák ho v tom předčí. Opravuji, ještě jednu postavu musím zmínit, a to není nikdo jiný než naše perspektiva pro etapu pohusákovskou, pan Lubomír Štrougal, doktor práv – v době, o které se musím zmínit, 1964, ministr vnitra. Nevím, kdo z těchto dvou si povšiml skvělé šance, kterou poskytl nejvyššímu představiteli

státu právnícký lapsus soudu z roku 1953, že některým opravdu jednu z vražd „nezapsali do rozsudku“, a druhé jaksi vůbec zapomněli stíhat. Jednoho z těchto mužů Novotný jmenoval šéfem své palácové stráže. A Štrougal celá léta, co seděl ve funkci ministra vnitra, sabotoval všechny pokusy vojenské prokuratury tak či onak dořešit, prostě právnícky uzavřít případ. To bylo zajisté možné kdykoliv jednoduchou abolicí, která patří do práv prezidenta republiky. Tak hloupý však Novotný nebyl, aby velitele pretoriánů zbavil závislosti! I nezbylo Štrougalovi, třebaže ještě mazanějšímu než Novotný, jak ukázal čas, nežli dopustit se trestného činu podle paragrafu 166 tr. z. („Kdo pachateli trestného činu pomáhá v úmyslu umožnit mu, aby unikl trestnímu stíhání, ... bude potrestán odnětím svobody až na tři léta“). V horším výkladu by se mohlo mluvit o zneužití pravomoci veřejného činitele, podle paragrafu 158 tr. z., a potom by za to bylo až deset let.

V tomto stadiu byl případ ve chvíli pádu Antonína Novotného na jaře 1968. Novotného pád vedl také k tomu, že se u nás provalila otázka tzv. rehabilitací, to znamenalo revize procesů, respektive i mimosoudních represí ze stalinského období, n a m í ř e n ý c h p r o t i k o m u n i s t ů m . Tato linie byla podstatným a zdůrazňovaným prvkem politiky Nikity Chruščova v SSSR již záhy po Stalinově smrti; jejím spektakulárním činem bylo popravení Stalina policejního šéfa Beriji a mnoha jeho podřízených. Jak Chruščov oznámil pražskému vedení, byli v té době zastřeleni i sověští poradci působící předtím v Československu, tedy ti zmínění „berijovci“. Paralelní kroky podnikly i satelitní země. Avšak v Československu byl, ve srovnání s ostatními satelity, tento rys nového politického kursu (záměrně hovořím o politickém kursu, a ne o nějakých otázkách justičních!) daleko méně výrazný. Československé vedení totiž dávalo daleko větší důraz na kontinuitu režimu po Únoru 1948 a nikdy, samozřejmě ani potom v časech Dubčekových, se neodvážilo k takové kritice předchůdců, jaká byla základem politiky například Chruščovovy v SSSR a Gomuľkovy

v Polsku. Antonín Novotný vycházel ze zásady, že u nás by mohlo být nebezpečné příliš si pohrávat s právem a spravedlností. Proto u nás byly nejkřiklavější pozůstatky minulosti odstraňovány potichu, po etapách a jaksi do ztracena. To ovšem znamenalo, že na rozdíl od jiných satelitů u nás byl problém tím víc živý; právě to, že u nás nebyl vyřešen problém „rehabilitace“ k o m u n i s t ů , způsobilo, že v kritické chvíli otřesu moci se dostala daleko naléhavěji na pořad otázka minulých represí vůbec. Režim, který samozřejmě i ve své dubčekovské fázi lpěl na své komunistické kontinuitě, byl v nesnadné situaci.

Každý, kdo se jen trochu seznámil s okolnostmi a přistupoval k věci nepředpojatě, musel tehdy dojít k závěru, že nespočetné vraždy a další nespravedlnosti napáchané komunistickým režimem lze právně uzavřít a v míře dostupné lidem napravit jedním jediným způsobem: vydáním z á k o n a o n á r o d n í m s m í ř e n í . Tento termín byl převzat ze Španělska pozdní frankistické éry. Tamní demokratické síly a spolu s nimi také komunisté prosazovali, aby právě tímto způsobem byla nějak uzavřena strašná občanská válka a vzájemné vraždění trvající i po jejím skončení (které si, poznamenejme jen, aby bylo patrné, že jiní museli řešit problémy daleko obtížnější, než na jaké jsme nestačili my, vyžádalo více než milion zavražděných). Znamenalo by to udělat oficiálně, zvláštním zákonem, tlustou čáru za celým obdobím počínajícím rokem 1948, respektive 1945; prohlásit, že toto období je považováno za stav rozdvojeného národa, blízký občanské válce; že veškeré soudní a úřední nálezy z té doby, pokud se týkají politického přesvědčení a politických postojů, jsou pouhým aktem represe a nemají právní závaznost, nemají však být trestné, stejně jako ani atentáty na komunistickou moc; že každému poškozenému, buďsi v minulosti jakéhokoli politického postoje, se má dostat patřičného odškodnění v rámci finančních možností státu. Takový zákon by pak vymezil východiska pro projednání individuálních případů. Zákon o národním smíření byl prosazován na prvním místě Klubem 231,

tedy sdružením bývalých politických vězňů komunistického režimu, a zůstane to navždycky důkazem mravní výše těchto lidí. Více než jakoukoli „politickou potřebou“ byl tento projekt zdůvodněn hledisky základní spravedlnosti. Jestliže totiž se ve většině zemí na světě ustálila praxe, že i nejtěžší zločiny (tj. vraždy) jsou považovány za promlčené po dvaceti letech, není tomu tak proto, že by vražda přestala být vraždou a čas že by ji vymazával již svým během, i bez trestu za ni – nýbrž je to dáno staletou zkušeností justice, která nutí k neúprosnému závěru, že po dvaceti letech přestává mít hodnotu jakákoli svědecká výpověď, byť i vázaná na vraždu jako čin, který zvláště utkví v paměti. Justice prostě chtě nechtě musela učinit ze své staleté praxe závěr, že snaha potrestat vinu po déle než dvaceti letech je spojena s tak velikým rizikem soudního omylu, a tudíž znehodnocení justice samé, že je od ní nutno upustit.¹ Toto je pravidlo obecné; jednalo-li se o zvláštní situaci Československa a vražd politických, bylo to ještě zkomplikováno tím, že mnohé případy byly záměrně zfalšovány (například dokumentací vyrobenou právě s cílem odvedení stop nesprávným směrem), jiné zase tolikrát projednávány, že svědkové i při nejlepší vůli již si nebyli jisti, co udávají z autopsie a co pouze slyšeli při nějakém předchozím jednání. Toto byl základní, nadpolitický důvod nabádající k nejvyšší umírněnosti při snaze po stíhání skutečných nebo domnělých pachatelů násilností – přitom však k té opravdové myšlence radikálnosti: k úsilí o tu či onu z (mnoha možných) variant z á k o n a o n á r o d n í m s m ě ř e n í . K tomu přistupovaly ještě důvody politické a praktické: Kategorická potřeba, ale současně i výhodná možnost dosáhnout semknutí celé společnosti

¹ Kdo se tím cítí zasažen ve svém citu pro spravedlnost, toho nutno pobídnout, aby se přičiňoval o její naplnění dřív, než uplyne dvacet let. – Ať je nám jakkoli sympatické, že většina zemí přijala zákon o nepromlčitelnosti nacistických zločinů, nemění to nic na poznatku založeném na psychologii svědecké výpovědi. Nemluvím tu o zvláštních případech, jako například Mengele – ty jsou ostatně zvláštní a nesporné právě tím, že tu nejde jen o výkonné orgány, nýbrž o inspirátory vraždícího mechanismu.

tváří v tvář hrozící vnější intervenci, obrácení pozornosti národa do budoucnosti – a konečně také praktické hledisko, vyřešení právních problémů jinak prakticky neřešitelných, a to bez obrovské záteže justičního aparátu.

Avšak toto stanovisko se neprosadilo. Nejspíš tu nejvíce zapůsobil již více než půltisíciletý návyk našeho myšlení, jak ho konstatoval například T. G. Masaryk při úvahách o době husitské: pozoruhodný náš nedostatek vyvozovat přirozené závěry ze zcela jasných věcí. Myšlenka zákona o národním smíření děsila dubčekovce, neboť je zbavovala falešného pocitu bezpečí kontinuity poúnorového režimu. Přitom samozřejmě právě opačný postup jim mohl zjednat důvěru a podporu lidu. Tak by byl jistě jednal i Kádár, i Gomułka, kdyby se byli setkali s tak neobyčejně politicky vyostřeným problémem stalinistických represí. Postoj dubčekovců bojících se zjednat si odvážným tahem novou důvěru nemá jiného vysvětlení, než že to byli politikáři českoslovenští. Když již bylo po všem, v roce 1970 a později, sloužila myšlenka zákona o národním smíření nejtvrdějším stalinistům ke skandalizování demokratů i dubčekovských reformistů – tak daleko až došly věci, říkali tito lidé. Ale to bylo až v roce 1970: v roce 1968 byli zticha, vždyť nemohli přehlédnout, že takovýmto zákonem by získali beztrestnost, kdežto při jakémkoli jiném řešení (dokonce i při tom, které pak prosadily sovětské tanky) zůstali vždy možným objektem vydírání ze strany svých mocnějších, to jest méně postižitelných soudruhů. Odmítnutím jakékoli varianty myšlenky o „národním smíření“ byli dubčekovci v souladu s celkovou svou politikou, charakterizovanou strachem z důsledků, strčením hlavy do písku a očekáváním věcí příštích. Když tyto věci potom přišly, když tanky přijely a dubčekovci zcela kapitulovali, vyvstala před nimi zvlášť naléhavá potřeba dokazovat zneklidněnému národu, že „pokračuje polednový kurs“ – tento plášť byl nezbytně nutný, aby společnost kapitulaci a nové totalitní spoutání vůbec přijala. K tomu se rehabilitační soudy hodily přímo skvěle – nestálo to konečně tak mnoho, politicky to nestálo vůbec nic.

A tak se v Československu pod heslem nápravy j u s t i č n í (a ne partajní) zvuile rozběhla vlastně dosud největší justiční fraška. V ohromném množství individuálních procesů se mělo dokazovat, že represe zorganizované komunistickou stranou a sledující napřed vypočítaný politický cíl byly spáchány v rozporu s charakterem „našeho zřízení“ – které přitom trvalo na své neporušené poúnorové kontinuitě, ba zvlášť ji zdůrazňovalo. Pro teoretiky „socialismu s lidskou tváří“ začal zapeklitý problém, až d o k d y se datuje „revoluční období“ a o d k d y p l a t í „socialistická zákonost“ – tento pojem, který, mimochodem, na počátku padesátých let neexistoval ani v teorii, byl vyvozován z justiční praxe období, kdy strana již justici plně ovládla. A stateční bojovníci proti komunistické diktatuře, postižení pak represemi, byli nuceni s blahovůlí rehabilitačních senátů dokazovat, že nepřáteli diktatury nebyli. Je pravda, že někteří z nich toto ponižující divadlo prostě odmítli. Ale těch byla menšina. Takže, mimochodem, budoucí historikové mají postaráno o obrovské množství papírů jakoby dokazujících, že prý v Československu po roce 1948 v podstatě žádný odpor proti diktatuře nebyl a že veškeré represe byly vyvolány jen a jen panickým strachem režimu. A není snad ani potřebí dodávat, že takováto politická kampaň, založená na historické lži a na předpokladu politické kontinuity a s cílem právě tuto kontinuitu zdůraznit – samozřejmě vynášela tvrdé stalinisty jako pravé tvůrce, a také tedy oprávněné dědice Února!

Tak jako jiné politické kampaně využívající justice, také rehabilitační kampaň pokračovala tak dlouho, jak ji KSČ potřebovala. Když již režim dosáhl svého, tj. zmanipulování a umrtvení aktivity lidu, byla už zbytečná, a byla tedy zase pomalu a do ztracena zastavována.

Ale rehabilitační komedie sama o sobě nestačila – ani před Srp-nem 1968, natož po něm. „Polednový kurs“ potřeboval i jinou demonstraci. Nevím, kdo vymyslel chytré řešení pro KSČ v nouzi, ale bylo to řešení výtečné, ba geniální – neboť založené na nejnižších

davových instinktech. Začalo „stíhání viníků“ – takzvané stíhání takzvaných viníků toho, čemu se decentně říkalo „nezákonnosti“. S náležitou publicitou se nejprve připravoval a potom probíhal proces založený na dvou divokých vraždách z roku 1948, z nichž jedna nebyla soudem v roce 1953 „zapsána do rozsudku“. Nikdo ovšem nežaloval JUDr. Štroukala, vždyť ten byl umírněným spojencem obrodných sil. Byl výjimečně mazaný a dokázal se včas od svého kmotra odpoutat a přichýlil se k obrozencům, a za rok poté ukázal ještě větší nadání, když z pádu obrozenců vytěžil svůj dosud největší vzestup, až na funkci, v níž je dosud. Socialistická zákonost není ovšem k tomu, aby stíhala člena politbyra, to by právě byla socialistická nezákonnost, jak víme. Začalo divadlo se sedmi bývalými estébáky.

Byli zatčeni koncem května 1968, a to samé bylo možná výsledkem nikoli politického záměru, nýbrž skutečně již dřívější snahy vojenské prokuratury nějak případ uzavřít. Ale je vyloučené, aby se bez vědomí a souhlasu nejvyššího vedení dělo další. Je těžko říci, kdy bylo na ÚV KSČ o případu rozhodnuto, zda to bylo již před Srpnem nebo po něm. Zůstává fakt, že od konce května bylo v chodu trestní řízení – a nezavedlo se žádné šetření proti Štroukalovi. A druhý fakt, že proces se sedmi bývalými příslušníky StB byl zahájen až v prosinci 1968, tedy dávno po Srpnu, že dostal od počátku mimořádnou publicitu (ve srovnání například s mnohem politicky závažnějším rehabilitačním procesem generála Píky), že tisk, tehdy již cenzurovaný, neměl nijaké potíže se zveřejňováním senzačních a někdy vyloženě nepravdivých zpráv o procesu. (Podobně psal také o odbojové činnosti obžalovaných.) A tento proces pak pokračoval po celé jaro 1969 a byl zastaven teprve na podzim toho roku, tedy zhruba v téže době, kdy byla pomalu do ztracena zastavována kampaň rehabilitační. Je vyloučeno, aby se toto vše dělo bez politického rozhodnutí na nejvyšších místech – bez s o u h l a s u s tím. Z toho vyvozují – již tehdy jsem vyvodil – závěr o cíli této p o l i t i c k é k a m p a n ě: někdo na ÚV KSČ (ať

již to bylo před Srpnem nebo po něm) pochopil šanci, která se stonovým manipulátorům nabízí v politickém primitivismu davu a valné části „obrozeného“ tisku, obracejícího se na jeho instinkty. Lidu mělo být předloženo několik jedinců vydrežúvaných komunistickou stranou až ke ztrátě svědomí, vůle a odpovědnosti – aby se nemuselo přiznat, kdo všechno o vraždách věděl; zasedání, kde to muselo vyjít najevo, byla prohlášena za tajná. Strana měla být „očistěna“ tím, že s pohoršením odvrhne sedm svých bývalých příslušníků, kteří jednali v jejích službách a podle jejího přání a bez alibistického zajištění, jaké si pořizovali jejich šéfové. Po srpnové kapitulaci to dostalo ještě nový smysl: proces se měl stát nejen laciným důkazem, že se pokračuje v „polednové politice“, ale také se jím měly ventilovat nálady vzniklé mravním otřesem z podlé kapitulace před Moskvou.

Moje účast na věci navazuje na mou předchozí práci historika domácího odboje, při níž jsem se seznámil s tisíci jeho účastníků. Od poloviny padesátých let jsem se na vlastní pěst a pokud možno tajně zasazoval za mnohé, jimž se úředně ukřivdilo; většinou to byli obyčejní neznámí lidé, ale někteří byli i známější. Asi proto mně na jaře 1968 vzkázal Josef Smrkovský, abych se účastnil prací na přípravě rehabilitací, a to jsem přijal. I když jsem se od rehabilitační kampaně vzápětí distancoval, protože byla odmítnuta verze zákona o národním smíření, přece jsem pro Smrkovského pracoval dále, až do konference v Čierné, kterou jsem považoval a prohlásil za národní zradu. Snad vzhledem k mé „funkci“ se na mne obrátila manželka jednoho z obžalovaných s prosbou, abych se zastal jeho odbojové protinacistické činnosti, která byla dryáčnickým tiskem znevažována. O ní jsem byl dobře informován a měl jsem k ní úctu. Také cíl politického manévru s procesem mi byl jasný. Ale víc než jakýkoli politický záměr ležel mi na srdci životní princip: neúčastnil jsem se nikdy kolektivní štvance – a tím míně nějakého nahánění socialistickou nebo jakoukoli jinou justicí. Podle mého cítění se každý slušný člověk musí postavit na stranu obhajoby, když

někoho nahání smečka, aťsi jde už o cokoli; zde navíc šlo o křivdu, třebaže jejími oběťmi byli včerejší vrahové. Na spravedlnost musí mít právo každý. A tak jsem učinil nejen to, oč jsem byl žádán, ale také jsem se nabídl za důvěrníka obžalovaných pro očekávané tajné zasedání soudu. Teprve při něm jsem pochopil v celé šíři politický manévr, který byl procesem sledován, a důležité státní tajemství tohoto procesu jsem neváhal okamžitě (v lednu 1969 v Listech č. 4) zveřejnit. Jako vždy šlo mi nejvíce o zásadní problémy morální tváře národa, znovu a tentokrát asi nejvíce podlomeného nectnou kapitulací. A také jsem napsal, že obžalovaní mají být jenom dalšími oběťmi ve snaze utajit hlavní a skutečné viníky, a jmenovitě jsem upozornil na následující: 1. Neexistovala žádná „socialistická zákonnost“ a je absurdní žalovat pro její porušení: zato existovala teorie o „revolučním právu“. 2. Neexistovaly služební pravomoci, nýbrž „vedoucí úloha strany“ – i ve vraždění. 3. KSČ si v cestě za mocí vytvářela vysloveně ilegální policejní služebny: styl jejich práce vyplývá z jejich postavení. 4. Existují nepopíratelné strukturální analogie (uvedl jsem je konkrétně) s institucemi nacistickými, v poslední instanci je to dalekosáhlá personální unie ve špičkách aparátu partaje a politické policie. 5. Problém individuální viny každého ze souzených musí být hodnocen také z hlediska jejich absolutní psychické i právní závislosti na stranických orgánech, které je přikázaly k práci v ilegálních služebnách.

Odpověď byla mi řada výhrůžných anonymů: chci-li prý lidu bránit, aby svou žízeň po spravedlnosti ukojil pohledem na oběšené estébáky, budu sám viset. To mi naléhavě připomenulo nutnost postavit se nejen proti principu manipulace, ale také proti principu lůzy. Nabídl jsem proto své znalosti obhajobě a na její žádost byl jsem soudem přijat jako znalec-historik v ohledu praxe StB. Tak jsem se dostal k materiálu, k němuž bych jinak nikdy přístup neměl.

Znalecký posudek, který zde následuje, jsem před soudem přednesl dne 3. června 1969. Pracoval jsem na základě přísahy znalce, kterou jsem složil, a svého nejpoctivějšího úmyslu dobrat se

pravdy. Bohužel ani dohromady to nezajišťuje, že jsem se nemýlil. Nevím. Pracoval jsem na základě akt, která byla předložena soudu a dostupná potom i mně; sám senát několikrát konstatoval, že neměl k dispozici nejzákladnější materiály (například personalia obžalovaných jako svého času zaměstnanců ústředního sekretariátu KSČ), třebaže nikdy nekonstatoval, zda o chybějící (a z hlediska logiky soudního důkazu nejdůležitější) materiály požádal a jaké se mu případně dostalo odpovědi. Dále jsem byl přítomen i účasten přelíčení, a konečně jsem vykonal i osobní pohovory, respektive výslechy, nikoli sice s obžalovanými, ale alespoň se svědky, zejména se služebními nadřízenými obžalovaných v kritické době. Vzhledem k ovzduší let 1968–1969 mne málokterí výslovně odmítli, ale nepochybně se mne pokoušeli svést na mylnou stopu. Je dobře možné, že jsem to ne vždy prohlédl. Údaje v posudku, zejména v klíčových otázkách, na nichž měla zájem obhajoba, byly před soudem doplněny a konkretizovány mým výslechem, z něhož jsem si záznam nemohl pořídit. Na zkontrolování protokolu z tohoto výslechu nezbyl mi již čas.

Podtrhuji, že druzí znalci zaujali v některých otázkách odlišné nebo přímo protichůdné stanovisko. To se týkalo zejména znalců ministerstva vnitra, kteří ve svých znaleckých posudcích prohlásili, že v kritické době, tedy v roce 1948, byli již obžalovaní zaměstnanci ministerstva vnitra, takže vojenský soud je pro posouzení jejich činů příslušný. Moje tvrzení o i l e g a l i t ě těchto policejních služeben, které si tajně vybudovala KSČ, totiž prospívalo obhajobě v tom, že příslušnost vojenského soudu popíralo. Podotýkám však, že žádný ze znalců a ani prokuratura, ani soud nepopíral i l e g a l i t u těchto služeben v době před 1. lednem 1948, takže moje nejdůležitější zjištění, o tom, že si KSČ záměrně a v ilegalitě budovala svou vlastní politickou policii dávno před uchvácením moci, je tím spíš ještě víc zdůrazněno, než oslabeno. Ostatně se domnívám, že totéž platí i o psychologických motivech stylu práce těchto služeben. Také však prokuratura přijala další moje klíčové

tvrzení, o disfunkčnosti v těchto služebnách s problematickou legalitou – tj. o faktické pravomoci stranických (a nikoli formálně služebních) představených nad nimi. Jak prokuratura, tak soud rázně odmítly mé tvrzení, že se jedná o politický proces.

První rozsudek vynesl soud dne 17. června 1969, a byl to rozsudek rozumný: dřívějším soudem „nezapsanou vraždu“ odsoudil, ale upustil od souhrnného trestu vzhledem k tomu, že dřívější rozsudek (15 let) považoval, jako tehdy platný nejvyšší trest, za postačující; v jiném případě právem prohlásil, že osobní vinu nelze již bezpečně doložit, a v dalších případech uplatnil příslušné promlčecí lhůty podle zákona platného v kritické době, roku 1948. Přesně takový rozsudek bylo ostatně nutno očekávat, takže to jen podtrhuje otázku po smyslu celého tehdy již déle než rok trvajícího řízení. Proti tomuto rozsudku se však prokurátor odvolal, a tak se poslední dějství procesu odehrávalo až na podzim 1969, kdy jsem byl již sám ve vazbě. JUDr. Schwarz jako obhájce jednoho z obžalovaných a tehdy již také obhájce můj sice přednesl úvodem posledního veřejného přelíčení žádost, abych jako soudní znalec v oboru praxe StB byl předveden z vazby StB, ale předseda senátu Vyššího vojenského soudu plk. JUDr. Mojmír Pospíšil se v odpověď neovládl; plk. JUDr. Pospíšil, v tomto procesu ještě soudce jménem rozhněvaného obrozeného lidu, vzápětí nato jménem konsolidovaného lidu předsedal soudu proti generálu Prchlíkovi, jednomu z mála statečných z řad partajní špičky, vlastenci odstraněnému Dubčkem ještě před sovětským vpádem. – Estébáci se pak vůči mně zachovali způsobem, který není bez zajímavosti: anonymy obrozenecké lůzy, vyhrožující mně oběšením, použili jako quasi-důkazu, že jsem tyto vášně vyvolával. Nepřekvapí jistě ta legrační perfidita, upozorňuju jen, jak mstili rodnou partaj, zatímco by z profesionální solidarity, jakou má každý jiný zločinec, měli ocenit, že jsem se zastal jejich kamarádů.

Pokud se týče JUDr. Štrougala, obrátil jsem se na příslušného prokurátora Krajské vojenské prokuratury v Praze, jíž Štrougal

jako šéf (tedy snad také příslušník) ministerstva vnitra podléhal, s oznámením trestného činu. Byl jsem dotázán, oč se moje zjištění opírá. Citoval jsem příslušné soudní spisy. Na to se mi dostalo odpovědi, že n e p ř i n á š í m n i c n o v é h o , co by ještě Krajské vojenské prokuratuře nebylo známo, a tudíž je moje oznámení bezpředmětné. Soukromě mi pak pan prokurátor pravil, že mezi námi je přece jasná i věc sama, i její politické souvislosti. Na to jsem odpověděl, že já věru nepatřím mezi ty, kdož by v tomto smyslu měli „politicky jasno“, ale že mi jde o to, abych pak jednou j á nebyl trestán za nadržování pachatelů trestného činu, k jehož spáchání podle mého názoru evidentně došlo. Byl jsem ujištěn, že takového stíhání se bát nemusím. Také jsem za to stíhán nebyl. Zveřejnit jsem to již neměl kde. Soud se také nezajímal blíže při mém výsledku, na čem jsou založena má kategorická tvrzení o odpovědnosti činitelů, kteří dosud zastávají vysoké funkce.

Posudek zveřejňuji tak, jak jsem se s ním po letech setkal v zahraničí, kam se dostal v době, kdy já byl ve vězení. Omlouvám se za jazykové chyby, způsobené tehdejšími chvatem. Při nynější edici doplňuji na několika místech poznámky (1985).

*

Tolik na vysvětlenou o vnějších okolnostech. Soudím, že jsou zajímavé, ať už se týkají roku 1948 anebo 1968. Tím chci také zajisté naznačit, že obě neslavná výročí v mém pojetí mají ledacos společného. Avšak nyní ještě pár vět k hlavní myšlence posudku chápaného mimo jeho okamžitý účel a mimo historické reálie o roce 1948. Tyto reálie jsou poučné pro studium otázky, j a k i n s t a l o v a t t o t a l i t n í s y s t é m anebo jak nezpozorovat, že ho za našimi zády instaluje někdo jiný. Nejdůležitější otázka je však jiná: Tajná politická policie, řízená přímo ústředním sekretariátem KSČ, vznikla na základě odbojové ideje omezení přílišné moci politických partají: jednotlivé sekce proslulého ZOB II, o kterém se tu

bude mluvit, přímo sledovaly struktury jednotlivých nekomunistických stran. A současně ZOBy využívaly rozvratu staré státní správy a zneužívaly ideu samospráv, vlastní Druhému odboji.

Když se T. G. Masaryk vrátil do osvobozené vlasti a byl dne 21. prosince 1918 zvolen prvním prezidentem nové republiky, přednesl hned druhého dne nato své první poselství Národnímu shromáždění, a v něm proslovil nejprvnější zásadu týkající se vnitrostátních věcí státu: „Podstata demokracie je v administraci a samosprávě.“ Vystihl tím precizně dvojstrannost a nutnou konfliktnost dvou tendencí.

Tragický vývoj této otázky v čase Druhého odboje, zaplaceného tolika desetitisíci životů nejlepších lidí našeho národa, je zkratkou vyjádřen v posudku.

Chtěl bych podtrhnout, že můj posudek byl psán, a přál bych si, aby byl čten také jako polemika s těmi nepoučitelnými, kteří na podzim 1968 z nedostatku jiného programu začali neodpovědně vykřikovat „Všechnu moc radám, samosprávám atp.“. V tomto smyslu ovšem tehdy, jakož i dnes znovu volám: jakékoli „všechnu moc!“, ať komukoli, je bezpečná cesta k (případně novému) totalitarismu! Překážkou totalitarismu je naopak dělba moci – také mezi mocí státní a mocí samosprávnou.

Tato myšlenka i v tomto časopise již několikrát zmíněná měla však už v roce 1968 ještě jiný aktuální dosah: Jestliže totiž komunisté v letech 1943–1948 využili ideje samospráv ve prospěch totalitarismu zcela podle klasického vzorce sovětů, tj. cestou přidělení „vší moci“ samosprávám, dosáhli jejich faktické likvidace – potom idea OBNOVENÍ SAMOSPRÁV bez pretencí na všechnu moc byla zřetelnou a realistickou cestou k demontáži totalitarismu! – I tato myšlenka existovala již na jaře 1968. Svědčím, že Josef Smrkovský této myšlence rozuměl, i když nemohu říci, nakolik jen v jejím momentálně politickém a nakolik v jejím dalekosáhlém dosahu. Z toho důvodu podporoval myšlenku celostátního sjezdu měst, který se měl sejít v pozdním létě 1968. Měly na něm být předneseny

odpovídající požadavky. Zabránil tomu sovětský vpád. Myšlenku považuji i do budoucna za velmi životnou.

Nakonec prosím čtenáře, aby posudek četl i jako příspěvek redakce Dialogů k jubileu slavného i tragicky nešťastného Druhého odboje. Není to celá jeho historie, ani celá jeho tragédie. Bude-li nám dopřáno vydat ještě další číslo, vrátíme se k tomuto výročí zvláštním materiálem.

JUDr. Lev (Leo) Schwarz (nar. 1906),
účastník procesu s Čechem a spol.
a později první obhájce Jana Tesaře
a potom Petra Uhla.

Fotografie z roku 1947

(Národní archiv, NAD1420/1/3, karton
11327, sign. S 7659/9, 1941–1950
Policejní ředitelství, dok. 42).

Znalecký posudek k procesu s Čechem a spol.,
přednesený 3. 6. 1969 před senátem
Vyššího vojenského soudu v Příbrami

I. Cíl znaleckého posudku historika

Proces se sedmi bývalými příslušníky Státní bezpečnosti je svou povahou proces hluboce politický. Je tomu tak již proto, že trestné činy, které se v procesu projednávají, byly spáchány a dlouho netrestány s vědomím nejvyšších politických představitelů, a že také další vysocí představitelé státu a komunistické strany, z nichž někteří jsou dosud v nejvyšších funkcích,² se podíleli na nezákonném „zamazávání“ celého případu a na udržování některých obžalovaných ve stavu právní nejistoty³. V tom je možno důvodně spatřovat osobní zájem příslušných stranických funkcionářů, a tedy opět záležitost vysoce politickou. Politický charakter procesu je však dán i nezávisle na tom faktem, že motivace trestných činů byla převážně nebo zcela politická. V praxi, která našla svůj krajní výraz v projednáváních vraždách i dalších činech, které byly před soudem konstatovány, avšak nejsou již předmětem trestního řízení, poněvadž byly buď promlčeny, nebo páčány nikoli obžalovanými, nýbrž na nich, se uplatnil jeden určitý světový názor, jedna větev komunistického hnutí a jeho ideologie. A protože tento směr dosud existuje, je aktuální demonstrace jeho důsledků, které podává proces.

Politický charakter procesu klade mimořádné nároky na soud v několika směrech. Předně se soud za těchto okolností, ať by se tomu jakkoli chtěl vyhnout, fakticky vysloví nejen k individuální vině obžalovaných, nýbrž vynese svůj – ať jakýkoli – rozsudek nad

² Štrougal

³ plk. Čech, šéf Novotného ochrany

celým systémem, v němž k projednáváním trestným činům došlo. A protože jde vlastně o první proces tohoto druhu vedený regulérně podle pravidel trestního řízení, klade to obzvláště veliké nároky.

Za druhé je politický charakter procesu příčinou vnějších tlaků, jimž byl soud vystaven a jimž se ovšem musí ubránit i proto, že v těchto tlacích se tak zřetelně projevíly politické zájmy různých stran, jimž bylo ovšem společné to, že individuální osudy, jejichž rozhodnutí je prvořadým úkolem soudu, hrály vesměs podružnou roli ve srovnání s politickými zájmy, které se ve vnějších ingerencích projevíly.

Za třetí, a to bych rád podtrhl, protože to se mi nezdá tak zřejmé jako předchozí, se soud musí bránit též vnějšímu tlaku, který není zřetelný, který by se však projevoval, kdyby si ho soudci nebyli vědomi. Bylo by to podvědomé podléhání i d e o l o g i c k ý m v ý k l a d ů m událostí, od nichž jsou projednávány trestné činy odvozeny. Zde uvedu alespoň dva příklady, jak se u soudu objevovaly falešné ideologické interpretace událostí. Tak na jedné straně tu obžalovaní opakovali ideologické výklady padesátých let o jakoby skutečně existujícím rozsáhlém protikomunistickém podzemí po únoru 1948. A na druhé straně zase obžaloba, ve snaze dokázat, že činy obžalovaných extrémně vybočovaly z tehdy obvyklé praxe, se dovolávala knihy Jindřicha Veselého, jejíž základní ideou je naprostá legalita postupu komunistické strany. K tomu je ovšem nutno dodat, že jestliže J. Veselý, který je fakticky jedním z obžalovaných v tomto procesu, ve své propagandistické praxi tvrdil něco, co je v přímém rozporu s jeho vlastní praxí ve Státní bezpečnosti, není to ještě možno považovat za důkaz pravdivosti tvrzení o legalitě, nýbrž za důkaz, že i k historické práci přistupoval Veselý stejně jako k práci v Bezpečnosti, totiž podle zásady, že krátkodobý politický účel světí použité prostředky a že pro tento účel, prohlašovaný za zájem strany, je možno lámat a křivit stejně zákony a právo jako historickou pravdu. To jsou jen dva příklady, jak se v procesu objevují ideologická schémata k posílení argumentace.

Úlohou znalce-historika v tomto procesu proto musí být nejen odpovědět na dílčí konkrétní otázky, ale také podat objektivní, ideologickým potřebám nepoplatný obraz historických událostí, na jejichž pozadí se rozvíjely děje, které má posoudit soud. Jedině tak je možno napomoci soudu, aby se při svém rozhodování dokázal oprostit od mimoděčného přebírání těch či oněch falešných ideologických schémat a aby ve složitých podmínkách politického procesu dokázal prosadit i po této stránce svou maximální objektivnost a nezávislost.

Chtěl bych přitom zdůraznit, že se ve svém posudku zaměřuji pouze na ty stránky historického vývoje v letech 1945–1948, ve kterých vidím obecné příčiny trestných činů, které soud projednává, a pomíjím vše, co podle mého mínění s projednávanými otázkami přímo nesouvisí. Tak například ponechávám zcela stranou otázku, zda poúnorový režim zlepšil sociální situaci pracujících, jak se tu uvádělo. Tato otázka nijak nesouvisí s předmětem procesu. Rovněž tak problém, nakolik se v nezákonné praxi československé Bezpečnosti a justice projevil sovětský nátlak, ponechávám stranou, protože tato otázka se týká spíše pozdějších individuálních osudů některých obžalovaných, než jejich vlastní aktivní činnosti v Bezpečnosti a jejich vlastních trestných činů.⁴

Zaměřuji se proto ke třem okruhům otázek:

- k vývoji politického systému v Československu,
- k stranickému boji o moc v letech 1945–1948,
- k duchovní atmosféře uvnitř KSČ.

V souvislosti s tím odpovídám na předložené dílčí otázky.

⁴ Ovládnutí československé politické policie Sověty se datuje až od přelomu let 1950–1951, kdy také byli obžalováni zatčení (jako údajní sabotéři a agenti imperialismu). Jiná byla situace ve vojenském „obraném zpravodajství“, a tedy armádě vůbec.

II. Krize československého politického systému

Ztotožňuji se se závěrem, který již byl před soudem přednesen, že základní příčinou, která umožňovala nezákonný postup bezpečnostních a justičních orgánů po roce 1948, byla neexistence kontrolního demokratického mechanismu, jehož fungování zajišťoval pluralitní politický systém. Domnívám se však, že je nutno dodat, že tento systém byl již v letech 1945–1948 v hluboké krizi, že již tehdy nezajišťoval ani demokratickou kontrolu, ani jiné základní funkce demokratického politického systému a že toto vše má přímý význam pro tento proces. Před soudem bylo správně konstatováno, že vyspělý politický systém předmnichovského Československa, založený na rozsáhlých demokratických svobodách a na přísné legalitě, vylučoval možnost vzniku systému policejních a justičních vražd. Předválečný československý politický systém byl skutečně jedním z nejdemokratičtějších na světě. Je ovšem třeba vidět, že měl i své četné negativní rysy, které názorně vyniknou zejména ve srovnání s moderními demokratickými režimy, jako například francouzským, anglickým nebo zejména současným italským. Tak především bylo charakteristicky „východním“ rysem československé demokracie, při jejím srovnání s vyspělými zeměmi, že v ní měla tak poměrně velkou váhu byrokracie, která příliš zatlačovala do pozadí volené orgány. To se projevovalo v mnoha úsecích státní správy, ale především v poměru mezi státní správou a samosprávou. Zásada vyvážené rovnováhy mezi státní správou a samosprávnými orgány, která je vlastní každé moderní demokracii, byla v ČSR realizována upřednostněním byrokratické státní správy a zatlačením samosprávy do pozadí. To je charakteristický rozdíl starého československého politického systému ve srovnání s moderními republikánskými režimy.

Chronickou chorobou československé demokracie bylo politické partajnictví. Bylo již současníky často charakterizováno jako parcelování státu politickými partajemi. Zejména je tu zapotřebí poukázat, že československý partajně demokratický systém působil na

úkor parlamentu. Ač se ČSR počítala mezi režimy tzv. parlamentní demokracie, přece se nejdůležitější rozhodnutí nedělala v parlamentě, nýbrž v ústředních výborech politických partají, jejich vzájemnými dohodami a kompromisy, které byly nejednou na úkor státním zájmům. Parlament, kde vlastně měla tato jednání probíhat, byl již za předmnichovské ČSR nejednou jen formální kulisou, která zajišťovala vnější fasádu a jejíž funkci⁵ bylo možno vidět v tom, že měla zakrývat pravou skutečnost. A je pak ironií dějin, ale ještě více charakteristickým symbolem, že právě nejvýznamnější politická rozhodnutí předmnichovské éry, rozhodnutí o mnichovské kapitulaci a pak rozhodnutí o likvidaci samostatného státu, vůbec parlamentem neprošla.

Nedostatky československého politického systému vyvolávaly již tehdy nespokojenost radikálně demokratických a tehdy revolučních kruhů. (Jestliže tedy před tímto soudem o nich tolikrát hovořili obžalovaní, nebyla to vždy pouze jejich účelová obrana, nýbrž také autentický obraz prostředí, v němž oni vyrůstali, i jeho idejí.)

Po zhroucení československého státu, když se provádělo účtování a hledaly se domácí příčiny, které toto zhroucení umožnily, se často poukazovalo právě na vzpomenuté nedostatky československé demokracie. Hesla, která žádala jejich odstranění, byla velmi populární. Právě kolem těchto požadavků se formovaly revoluční protinacistické síly a tyto požadavky tvořily důležitou součást revolučního programu českého odboje. Dá se konečně říci, že požadavky „konec stranicství“ a přenesení hlavní moci na samosprávy – myšlenka národních výborů – jsou vůbec hlavními programovými postuláty demokratické revoluce nesené protinacistickým odbojem. Vedle nacionálních hesel a s tím spojených požadavků na novou zahraniční orientaci státu (tj. slovanského nacionalismu) se považují za hlavní ideje květnové revoluce. Před nimi ustupovaly do pozadí další požadavky, například socializace velkých podniků apod.

⁵ doplň: by

Také toto konstatování má pro soud konkrétní význam. Prosazování vzpomenutých radikálně demokratických požadavků je na počátku politické dráhy dvou obžalovaných v tomto procesu. Dr. Šedivý byl příslušníkem vedoucího aktivu domácí revoluční organizace, která měla ke konci války nejpropracovanější program nového politického uspořádání Československa, a obžalovaný Pich ve své funkci komisaře partyzánské jednotky věnoval úsilí přípravě národních výborů jako orgánů revoluční demokratické moci, jejichž úkolem bylo, aby se ve chvíli revoluce chopily moci ve svém obvodu a nevydaly ji již zpět do rukou státní byrokracie. Je přitom skutečností, že averze proti nedostatkům předmnichovského politického systému, která byla ve veřejném mínění dost široká, se neprojevovala vždy jen aktivními požadavky na nové uspořádání, nýbrž často pouze neuvědomělou nechutí ke starému systému a nejednou i iluzemi, jejichž uskutečnění mohlo znamenat ohromný krok zpět (představy o diktatuře apod.). Zvláště důležité přitom je, že žádná z nekomunistických stran nepochopila včas nutnost přestavby československého politického systému a sílu averzí proti němu ve veřejném mínění a nevytvořila včas aktivní program takové demokratické přestavby československého režimu, která by současně neporušila, nýbrž prohloubila vztahy demokratického partnerství různých politických sil a různých složek státní moci a uchovala neporušený demokratický kontrolní mechanismus jako záruku proti totalizaci moci a jejímu zneužití. Domácí odboj, který si takovýto program vytvořil, byl decimován nacisty a nedokázal se jako samostatný mocenský faktor po osvobození uplatnit. V komunistickém hnutí se následkem toho prosadil směr spojený s Moskvou, Stalinem a jeho politickou teorií a praxí. Komunisté pochopili rozsah averzí vůči předmnichovskému politickému systému, rozpoznali jejich význam z hlediska svého úsilí o dobytí moci, chopili se těchto nálad a dali jim směr žádoucí ze svého hlediska.

To vše se pak projevilo na charakteru předúnorového politického systému. Revoluční averze proti předmnichovskému partajnictví

se neprojeví posílením parlamentarismu, nýbrž o m e z e n í m p o č t u partají, které současně znamenalo neobyčejné p o s í l e n í jejich m o c i, a touha po demokratickém systému posílením samospráv, která nalezla svůj konkrétní význam v myšlence národních výborů, se realizovala nikoli zvýšením váhy samosprávy ve vzájemném poměru mezi státní správou a samosprávou, nýbrž z t o t o ž n ě n í m obou těchto složek, do nichž demokratické režimy zpravidla dělí moc.

Je sice pravda, že čtyřpartajní (respektive šestipartajní) politický systém zaručoval ještě vzájemnou kontrolu politických stran navzájem a dával možnost demokratického soutěžení mezi nimi. To však nebylo žádným prohloubením demokratických rysů, nýbrž spíše jejich pozůstatkem. Předúnorová politická soustava dále zatlačovala do pozadí význam parlamentu. Politický život se stal záležitostí čtyř politických stran, jejich vzájemné dohody a boje, a parlament představoval již celkem nezakrytě pouhou kulisu k této skutečnosti. Nejdůležitější rozhodnutí se činila nejprve v ústředních výborech jednotlivých partají a potom v tzv. Národní frontě – tj. politickými dohodami delegací jednotlivých stran, které pak parlament obvykle jen již čistě formálně potvrzoval, a někdy ani to ne. Jak vratký byl celý tehdejší politický systém, ukazuje například skutečnost, že o připuštění té které politické strany k volebnímu boji rozhodovala – paradoxně – dohoda etablovaných čtyř partají. Čtyři uvedené partaje tak, v rozporu s platnou ústavou i se samotným principem obhajovaného sdružovacího práva, vykonávaly diktát navenek, vůči celé společnosti, nezákonným způsobem prohlašovaly za „nezákonná“ jakákoli jiná politická sdružení a prosadily také vzájemnou dohodu o nepřípustnosti opozice v československém politickém životě (za tuto opozici byla považována⁶ politická složka mimo tzv. Národní frontu, v jejíž rukou byla státní moc). Je tedy pochopitelné, že za tohoto systému se musel politický boj projevovat

⁶ doplň: každá

nikoli soutěžením vládních a opozičních stran o výměnu pozic, jak je obvyklé v demokratických režimech, nýbrž především snahou jednotlivých participujících stran o vyloučení partnerů z podílu na vládní moci, které se v duchu těchto „revolučně“ nastolených pravidel stávalo vyloučením z politického života. Navíc byly dobové ideologie charakteristické stálým zdůrazňováním „zdrucující většiny“ a ponechávaly stranou potřebu zajištění demokratických práv menšiny a vytvoření mechanismu, který by zaručoval tato práva. V této souvislosti je heslo získání 51 % hlasů ve volbách, které bylo otevřeným nebo skrytým⁷ takřka všech politických stran, zřetelným symptomem pro další postup totalizace. Předúnorový systém nesl v sobě prvky svého vlastního rozkladu. Čtyřpartajní diktát se jeví jen předstupněm a přirozeným východiskem k dalšímu systému, který pak byl charakteristický diktátem je d n é vítězné strany a jejími nezákonnými a nedemokratickými intervencemi do pravomoci státních orgánů, které ovšem pak mohly být daleko rozsáhlejší a hlubší, poněvadž odpadla kontrola konkurujících politických partnerů. Současně byly jako zdánlivé přežitky byrokratického systému revoluční cestou zrušeny všechny kontrolní mechanismy (např. ústavní soud) a politická strana, která si vydobyla totální moc, neměla pochopitelně žádný zájem, aby ji omezovala a limitovala. Tehdejší KSČ neměla ještě zkušenosti dvaceti let své politické hegemonie nad společností, teprve tato zkušenost byla nutná, aby komunističtí teoretikové pochopili, jak je i pro komunistickou stranu samotnou nutno, aby se v politickém systému vyspělé společnosti vytvořily mechanismy, zajišťující kontrolu moci a vylučující její zneužití. Cesta k totalizaci pak pokračovala proklamativním odstraněním dělby tří mocí (jak je provedla Ústava 9. května), což byl za daných okolností jen nástroj k podřízení celé společnosti jedné centralizované moci, jedné straně, či lépe řečeno jejímu centrálnímu, nikým nevolenému aparátu.

⁷ doplně: cílem

Tak se stalo, že revolučně demokratický požadavek odstranění moci partají nad státem, který byl jedním ze základních hesel odboje, vyústil paradoxně do systému totální moci jedné strany nad celou společností.

Podobně paradoxní zvrat prodělal i revoluční odbojový požadavek posílení moci samosprávných orgánů – myšlenka národních výborů. Komunistická strana, která se této myšlenky prozíravě chopila, uvědomujíc si, jak dalekosáhle je touto cestou možno rozvrátit starý státní aparát, prosazovala a pod heslem absolutního vítězství samosprávné myšlenky také postupně prosadila, že byla v teorii i praxi negována myšlenka o rovnováze státní správy a samosprávy tím, že byla vytvořena jednotná správa, která měla zajišťovat o b ě funkce, tím, že o b o u těchto funkcí se chápou revoluční samosprávné orgány, na něž stát delegoval výkon své moci. (Pojem jednotné „lidosprávy“, jak ho zakotvuje Ústava 9. května.) Stalo se ovšem to, že při tomto ztotožnění postupně převládla s t á t n í funkce těchto jednotlivých orgánů, takže via facti samosprávné orgány časem ve své nezastupitelné funkci úplně zanikly, byly učiněny pouhým přívěskem nového byrokratického systému. Po uplynulé sedmisetleté existenci těchto orgánů u nás se vytvořil direktivní systém převzatý z režimů orientálních despocií, které ve svém historickém vývoji nikdy instituci městských samospráv nepoznaly. Tyto konce ovšem v letech 1945–1948 zdaleka nebyly ještě zřejmé. Naopak bylo tehdy pro orgány tzv. lidospráv charakteristické enormní opojení mocí, opojení novými funkcemi, kterých se revoluční cestou zmocnily. A s tímto opojením ovšem šly ruku v ruce neúcta k zákonům a zneužívání moci, jak o tom ještě pojednám dále. Je to zcela logickým průvodním jevem tohoto procesu. Celý tento systém „lidospráv“ a jejich dalekosáhlé intervence do státních záležitostí realizoval se vně tehdy platné legality, a to bylo ještě navíc doplňováno zneužíváním tohoto stavu všemi soupeřícími stranami.

A konečně je nutno uvědomit si i dalekosáhlý r o z v r a t ve státní správě, který nastal uplatněním těchto nových dosud nelegalizovaných orgánů, zejména jako důsledek nedostatečné kvalifikace. Tento stav se dnes historikovi ukazuje na první pohled například ve stavu spisového materiálu z tehdejších let, na nedostatečné péči o zachování předepsaných formálních postupů a nakonec i na patrném nedostatku i základního vzdělání nezbytného pro výkon funkcí. V tehdejší době byla ovšem otázka kvalifikace sama záležitostí stranického boje a předmětem rozsáhlé licitace; zatímco nekomunistickým stranám byla nejednou nedostatečná kvalifikace jen záminkou ve snaze o odstranění komunistů, komunistická strana zase nejednou zcela vědomě i záměrně například také pro splnění policejních úkolů prosazovala také do těchto orgánů svoje stoupence na úkor⁸ jejich kvalifikace. A zaměřila se především právě tímto směrem, protože lidosprávné orgány s nezakotvenou legalitou jí dávaly nejlepší možnost, jak prosadit tyto stoupence do státních služeb (jinak totiž pro státní službu platily v Československu tradičně velmi přísné kvalifikační předpoklady). Lze tedy říci, že myšlenka lidospráv, jak byla postupně realizována od roku 1945, stačila velmi brzy hluboce rozrušit ty kladné rysy, které starý československý byrokratický systém tradičně měl, jako autoritu zákonů, dodržování striktních formálních postupů a poměrně vysokou vzdělanost, která bývala podkladem pro rozhodování.

Proto je (v širším historickém pohledu) po mém soudu nutno konstatovat pro léta 1945–1948 především hlubokou krizi politického systému. Důležité instituce a funkce starého systému tu byly revolučně rozrušeny, nová legalita ještě nestabilizovala nový systém a automatismus nového systému sám o sobě vylučoval stabilizování v daném stavu a přirozeně tíhnul k násilnému řešení totalitnímu. Za těchto podmínek probíhal boj o moc a to zase vedlo soupeřící strany nejen k využívání širokých možností k politickým

⁸ doplně: hlediska

manévřům, jak je dávala nepevná legalita nestabilního systému, ale také k pokoutnímu, nejednou přímo protizákonnému prosazování vlastních zájmů za zády partnerů. Pro ty živly uvnitř jednotlivých politických stran, které tíhly k těmto metodám, byla taková situace jistě přímo ideální. A není ovšem náhodou, že v komunistické straně, vybudované na základě idejí násilného uchopení moci a rozmetání buržoazního státního aparátu, tedy eo ipso na základě idejí narušení starého zákona, byly takové elementy obzvlášť početné a silné. To byly základní předpoklady pro vznik a působnost úřadu vedeného dr. Plačkem, který je de facto předmětem obžaloby v tomto procesu.⁹

III. Boj o státní aparát

Zvláště významným projevem krize předúnorového politického systému byla skutečnost, že mocenský boj vyhraněný do dilematu „kdo z koho“ byl veden mezi stranami, které se podílely na výkonu státní moci. Toho se pak snažily využít jako své mocenské základy v boji o moc. A tak jestliže základem politického systému vcelku byl společný čtyřpartajní diktát veškerému politickému životu, v jednotlivých sektorech veřejného života začal se stále více prosazovat stále více se monopolizující diktát té politické strany, jíž byla mezipartajní dohodou svěřena správa daného sektoru. Tak se i v tomto ohledu původní požadavek odboje, žádajícího odstranění nadvlády partají nad státem, požadavek, který se prosadil pouze ve formě snížení počtu politických stran, změnil paradoxně ve svůj protiklad: nadvláda politických stran nad „vlastními“ sektory byla v předúnorovém období ještě značně větší než za předmnichovské republiky. Jestliže tu opět šlo o obecnou tendenci, která se projevovala takřka ve všech sektorech a ve všech politických stranách, přece i zde byl tento fakt u komunistické strany výraznější než u jiných;

⁹ Tzv. ZOB II. – viz dále.

projevila se tu zvláštní stranická kázeň, kterou byli charakterističtí právě komunisté, stejně jako pevné rozhodnutí vedení KSČ zabezpečovat dobyté pozice a vytvářet předpoklady k ovládnutí nových.

Tato situace měla však dalekosáhlé negativní důsledky pro regulérní chod státní správy. Vyostřený politický a mocenský boj mezi stranami, které vesměs participovaly na moci a pro něž bylo v situaci daného střetnutí uchování dosažených mocenských pozic životní otázkou, se logicky přenášel na boj mezi jednotlivými sektory státní správy. Byrokratická vojna mezi sektory je ovšem charakteristickým rysem každého rozvinutého státního organismu založeného na dělbě moci, a je tedy také součástí mechanismu, jenž brání přílišné koncentraci moci. V předúnorovém Československu však nešlo o běžnou byrokratickou vojnu mezi sektory, nýbrž o hluboký a postupně stále zesilující *a n t a g o n i s m u s*, který při svém vyvrcholení již nedbal příliš na společná zákonná pravidla a který narůstal až do přímého konfliktu, kdy byla mezi sektory již takřka nemožná spolupráce, která je ovšem podmínkou normálního chodu státního organismu. I v tom je krizový prvek charakterizující objektivní tendenci, kdy se totalizace stává nakonec logickým řešením.

Nejvyhranějším projevem tohoto mezistranického boje, přeneseného do státní správy a projevujícího se formou boje mezisektorového, byl antagonismus mezi ministerstvem vnitra a ministerstvem justice, ovládaným národními socialisty. Počátky tohoto boje jsou patrné již brzy po květnu 1945. Tyto prvky pak rychle zesílily a vyvrcholily koncem roku 1947 a počátkem roku 1948 v otevřenou krizi, kdy stály oba sektory proti sobě ve zjevném nepřátelství, odmítající navzájem takřka otevřeně vzájemnou spolupráci a rozšiřující svoje pravomoci na úkor sektoru druhého. Toto vše se dělo otevřeně před parlamentem i celou veřejností. Jestliže se tento stav charakterizuje jako parlamentní demokracie, bylo by stejným právem možno přirovnat ho spíše k politickému zápasu v málo rozvinutých zemích, kdy síla jednotlivých směrů se určuje ne tak počtem volebních hlasů, jako spíše počtem divizí, stojících za jednotlivými

odpůrci. Charakteristickou ukázkou je parlamentní debata dne 21. ledna 1948, kdy se projednával pokus o atentát na tři nekomunistické ministry. Jeden a tentýž případ vyšetřovaly nezávisle na sobě dvě vyšetřovací komise, ministerstva vnitra a ministerstva spravedlnosti. Zatímco komunistický ministr vnitra Nosek prohlásil před sněmovnou, že vnitro nedostalo od soudu ani od ministerstva spravedlnosti žádných informací, a tudíž že nemůže podat žádnou zprávu, národně socialistický ministr spravedlnosti si naopak zase počínal, jako by byl šéfem sektoru, v jehož kompetenci by bylo jak vyšetřování vůbec, tak zvláště ochrana ústavních činitelů. Oba protivníci vystupovali před sněmovnou v otevřeném antagonismu shodující se pouze v jednom: v odmítání spolupráce s druhým sektorem a v konstatování, že postupují „samostatně“ a že jejich vlastní vyšetřování je mařeno druhou složkou mocenského aparátu.

Konstatování skutečnosti má bezprostřední význam pro soud zejména z následujících důvodů:

Předně je zde východisko spontánní nenávisti komunistických příslušníků bezpečnostního aparátu vůči orgánům justičním, která pochopitelně přetrvávala i poté, co se¹⁰ tohoto sektoru zmocnila komunistická strana. Tato nedůvěra má mimořádný význam při vzniku trestných činů, které jsou projednávány. A též svérázná „substituce“ justičních orgánů, která došla extrémně až k substituci při tzv. popravách, je jen vyvrcholením způsobů, které v československém státním aparátě, především v Bezpečnosti, začaly již rokem 1945.

Z této situace vychází také psychologická vázanost komunistů v policejních orgánech na stranickém vedení a aparátu. I když pomineme známou výchovu ke stranické disciplíně, která byla také po pravdě hlavním hlediskem, na jehož základě KSČ prosazovala své členy do bezpečnostního aparátu, je nutno upozornit, jak stranický zápas o pozice zvyšoval faktickou i psychologickou závislost komunistů v ministerstvu vnitra na stranickém aparátu. To je možno

¹⁰ dopln: vedení též

nejnáznorněji ukázat na osobě vedoucího sektoru, ministra Noska. O něm hovořili ještě v polovině roku 1947 v parlamentě i velmi bojovní exponenti nekomunistických stran jako o velice slušném partneru, s nímž je možno jednat a který je přístupný kompromisům. Pro radikální komunistické extremisty v aparátu ministerstva vnitra byl současně však Nosek „monstrum“, jak se vyjádřil Bedřich Pokorný, charakteristický představitel těchto živlů. Jiní podřízení Noskovi vytýkali, že Bezpečnost neřídí, že je nedostatečně tvrdý atd. Ostatně právě tyto síly nabyly vrchu po Únoru 1948, kdy byl Nosek postupně zcela zbaven vlivu na bezpečnostní orgány, ač mu stále ještě byla (až do konce května 1950) Bezpečnost formálně podřízena. Nicméně i tento Nosek, který byl původně „veleslušný“ pro nekomunistické partnery a „monstrum“ pro extremisty, byl v období vyhroceného konfliktu od podzimu 1947 stržen a automatismem donucen k postupu, který vybočoval z demokratických zvyklostí a pohyboval se na samých hranicích legality, jestliže nešel za ně. Tím více to pak platí o období těsně po únoru 1948, pro dobu, kdy ještě Nosek skutečně ovlivňoval práci bezpečnostních orgánů – tj. asi do léta 1949. Ostatně i trestné činy, které jsou předmětem tohoto jednání, podávají o těchto skutečnostech svědectví.

Konečně je třeba upozornit, že stranický boj byl právě na úseku ministerstva vnitra a v jeho konfliktu s justicí nejostřejší. Nebylo náhodou, že poslední příčinou únorové vládní krize bylo ministerstvo vnitra, respektive nesplnění vládního usnesení ministrem. Jestliže tedy vůbec legenda o plné legalitě československého převratu 1948 patří do říše ideologických bájí, potom je zvlášť kontrastní v porovnání se skutečnou praxí orgánů ministerstva vnitra.

IV. Úsilí komunistů o ovládnutí policejního aparátu

KSČ, která se rozhodla svést boj o moc v obnoveném státě, věnovala od počátku velkou pozornost ovládnutí mocenských prostředků státu. Zde se nebudu zabývat v celé šíři touto záležitostí, která

je ovšem sama o sobě dílčí z hlediska celkové politiky. Na tomto místě půjde pouze o zápas o ovládnutí ministerstva vnitra, a to zejména policejních složek.

Přidělení křesla ministerstva vnitra komunistům bylo jedním z hlavních požadavků komunistů při mezistranickém jednání s představiteli londýnské skupiny zahraničních odbojářů počátkem roku 1945 v Moskvě. Nekomunističtí partneři byli nuceni tento požadavek respektovat, takže vedení ministerstva vnitra bylo počínaje ustavením košické vlády již natrvalo v komunistických rukou. Avšak tento úspěch zdaleka ještě neznamenal ovládnutí celého aparátu ministerstva vnitra komunistickou stranou. Právě naopak, lze říci, že v tomto sektoru byly výchozí pozice KSČ nepoměrně slabší než ve většině druhých sektorů a také slabší než pozice snad všech druhých stran Národní fronty na tomto úseku. Vždyť správní aparát podléhající ministerstvu vnitra byl tvořen z naprosté většiny starými byrokraty, nezřídka i s vysloveně pravicovým zaměřením. A také výkonný policejní aparát tvořili většinou lidé po celá léta vychovávaní protikomunisticky, z nichž četní měli na sobě skvrny loajálního chování vůči německým okupantům. Jestliže tedy chtěla KSČ přeměnit tento sektor ve svou mocenskou základnu, byl před ní velmi složitý úkol, jehož podstata se dá dobře charakterizovat Gottwaldovým termínem „revoluce shora“. Křeslo ministra se muselo stát výchozí pozicí, která musela být využita pro základní přestavbu celého sektoru. Význam věci z hlediska převzatého cíle pobízela – nešlo-li to jinak – jednat bez přílišných zákonných apod. skrupulí a nezastavovat se ani před tvrdým odporem soupeřících stran, vedoucím až k rozbití vládního bloku. Je pochopitelné, že čím více byl tento sektor původně doménou protikomunistických sil a čím rychleji z něj komunisté chtěli udělat svou mocenskou oporu, tím byl celý tento postup nápadnější a pro politické protivníky provokativnější. V boji o ovládnutí aparátu ministerstva vnitra postupovali komunisté několika cestami. Tak především dovedli mistrně využít skutečnosti, že správní a policejní aparát předmnichovské